

TOMASZ KARPIŃSKI

(Poznań)

Umundurowanie Chorągwi Piechoty Węgierskiej Buławy Polnej Koronnej w latach 1752–1768

Abstract

The uniform of the Hungarian Crown Field Mace Infantry Banner in the years 1752–1768 has not been the subject of research so far. The author of this text presents the evolution of the uniform, equipment and partly armaments of the unit on a rich source basis from the resources of the National Archives in Krakow. The banner had a red-sapphire uniform with traditional Hungarian accents (e.g. long trousers, a zupanik instead of a vest, a Hungarian yarn belt, a saber tie, etc.), also observed in the Austrian army in Hungarian regiments.

Umundurowanie Chorągwi Piechoty Węgierskiej Buławy Polnej Koronnej w okresie saskim nie było jak do tej pory przedmiotem zainteresowania historyków. Nie wspomina o nim ani Konstanty Górski w swojej historii piechoty¹, ani nie zostało ono opisane przez Bronisława Gembarzewskiego.² Tomasz Ciesielski w swoim monumentalnym dziele o armii koronnej w czasach

¹ Konstanty Górski, *Historia piechoty polskiej* (Kraków: Księgarnia Spółki Wydawniczej Polskiej, 1893). Górski wspomina o istnieniu chorągwi na kilku stronach, m.in. 93, 116, 121, 135, jednak nie poświęca im nawet choćby kilku zdań.

² Bronisław Gembarzewski, *Żołnierz polski. Ubiór, uzbrojenie i oporządzenie od wieku XI do roku 1960*, t. 2, *Od 1697 do 1794 roku* (Warszawa: Wyd. Ministerstwa Obrony Narodowej, 1962), na tablicy 65, fig. D i E ukazano najprawdopodobniej „Węgrów” chorągwi marszałkowskiej, a na tablicy 147 skopiowana została grafika z pozycji: Gabriel N. Raspe, *Accurate Vorstellung der Königlich Pohlnischen Armee nach der auf dem in Jahre 1775 gehaltenen Reichstage festgesetzten Stärke und Uniform* (Nürnberg: Raspe, Gabriel Nikolaus, 1781), tab. nr 47 i 48, b.n.s.

Augusta III poświęcił charakterystyce umundurowania chorągwi węgierskich dwa akapity. W pierwszym przedstawione zostało umundurowanie chorągwi należącej do hetmana wielkiego Jana Klemensa Branickiego.³ Porównując zebrany materiał źródłowy z przedstawionym tam opisem, musimy dojść do wniosku, iż jest on nieadekwatny lub co najmniej niereprezentatywny w przypadku opisu umundurowania żołnierzy dla obu chorągwi piechoty węgierskiej. W oddziale hetmana Branickiego noszono m.in. skórzane pludry, zakolanniki czy „podkoszulki” (może półkoszule?).⁴ W chorągwi Rzewuskiego spodnie były sukienne, a dwie ostatnie formy mundurowe w ogóle nie występowały. W drugim akapicie dotyczącym umundurowania chorągwi piechoty węgierskiej Ciesielski wskazał jedynie barwy poszczególnych oddziałów.⁵ W związku z tym autor niniejszego tekstu uznał, że należy przedstawić szczegółowo elementy umundurowania „Węgrów” chorągwi buławy polnej i uzupełnić tym samym stan wiedzy dotyczącej tego zagadnienia.

Po śmierci hetmana wielkiego koronnego Józefa Potockiego w 1751 r. dowodzenie nad jego oddziałem przejął dotychczasowy hetman polny Jan Klemens Branicki, który podniósł do rangi Chorągwi Buławy Wielkiej swój dotychczasowy oddział przyboczny, natomiast Chorągiew Piechoty Węgierskiej Potockiego zdegradowana została do roli chorągwi przybocznej hetmana polnego koronnego.⁶ Ordynansem z 7 czerwca 1752 r. Branicki przekazał formalne dowodzenie nad chorągwią Wacławowi Rzewuskiemu. Wydarzenia te zbiegły się także ze zmianą rotmistrza w oddziale. W chwili przejęcia dowodzenia nad chorągwią przez nowego hetmana polnego jej dowódcą, po rezygnacji dotychczasowego pułkownika L. Małachowskiego⁷, był od lutego 1752 r. rotmistrz Franciszek Bałła⁸, błędnie identyfikowany z Bottą⁹, Batta¹⁰ lub Bułłą¹¹.

³ Tomasz Ciesielski, *Armia koronna w czasach Augusta III* (Warszawa: Wyd. DiG, 2009), 477.

⁴ Ibid.

⁵ Ibid., 479.

⁶ Ibid., 338–339.

⁷ Nie udało się ustalić pełnego imienia Małachowskiego.

⁸ Taka leksja nazwiska wynika m.in. z całego szeregu dokumentów cytowanych w niniejszym tekście, a także w innych opracowaniach. Bratem Franciszka był Aleksander, służący w tym samym czasie jako kapitan w Regimentie Konnym Buławy Polnej Koronnej, zob. Mariusz Machyňa i Czesław Szrednicki, *Oficerowie wojska Koronnego 1777–1794: spisy, cz. 1, Sztaby i kawaleria* (Kraków: Księgarnia Akademicka, 2002), 429.

⁹ *Podhorce: dzieje wnętrz pałacowych i galerii obrazów*, oprac. Jan K. Ostrowski et al. (Kraków: Zamek Królewski na Wawelu, 2001), 72.

¹⁰ Zob. Ciesielski, *Armia*, 141 oraz 338, przyp. 85.

¹¹ Gembarzewski, *Rodowody pułków i oddziałów równorzędnych od r. 1717 do r. 1831* (Warszawa: Towarzystwo Wiedzy Wojskowej, 1925), 23; zob. także aneks nr 1.

Pozostawał on na czele chorągwi aż do swojej śmierci 7 września 1768 r. Komendę po nim objął z kolei porucznik Jan Sidorowski.¹²

Ramy chronologiczne pracy zbiegają się z okresem dowodzenia chorągwią przez Franciszka Bałłę, a także z zachowanym materiałem źródłowym. Najwcześniejszy bowiem z zachowanych dokumentów – z lipca 1752 r. – dotyczy lustracji potrzeb i zakupów, jakie należy poczynić, aby „uzupełnić” i „dokompletować” umundurowanie dla oddziału.¹³ Daje on zresztą pogląd na wygląd munduru „Węgrów” z okresu wcześniejszego, gdy chorągiew służyła Józefowi Potockiemu. Z kolei ostatni z dokumentów pochodzi z 22 listopada 1768 r. i przedstawia skrócony wyciąg z wydatków poczynionych na uzbrojenie i umundurowanie chorągwi.¹⁴ W przypadku opisywanego oddziału możemy mówić o wyjątkowej sytuacji, gdyż posiadamy dla niego niemal pełny materiał archiwalny. Dla okresu od 1752 r. do 1768 r. – z wyjątkiem 1762 r., który przedstawia ograniczoną do tkanin listę potrzeb – mamy pełny wykaz specyfikacji elementów umundurowania i uzbrojenia zakupywanego w ramach tzw. wielkiego munduru, który to termin zostanie wyjaśniony poniżej. Informacje te uzupełniają m.in. listy zakupów elementów tzw. małego munduru (1756, 1761, 1763, 1767) oraz wykazy strat w ekwipunku i barwie spowodowanych przez dezercje.

Barwą chorągwi za czasów Potockiego były kolory: czerwony noszony na katankach oraz granatowy na „kamizelkach”.¹⁵ Najprawdopodobniej pod koniec życia hetmana kolor granatowy zastąpiony został przez szafirowy, występujący także w pozostałych podległych mu oddziałach: regimencie pieszym i regimencie konnym. Nowy szef oddziałów hetmańskich – Wacław Rzewuski – pozostał przy tej barwie zmieniając jednak niektóre elementy umundurowania.

Chorągiew Piechoty Węgierskiej Buławy Polnej Koronnej tworzyło: 3 oficerów (rotmistrz, porucznik i chorąży), wachmistrz (sierżant), podchorąży, 3 kaprali, felczer, 4 muzyków kompanijnych (do października 1754 r.

¹² Archiwum Narodowe w Krakowie (dalej: AN w Krakowie), Archiwum Sanguszków, Archiwum podhoreckie (dalej: AS, Ap), Podh IV/XLVII, plik 86, Regestr dokumentów do likwidacji chorągwi pieszej węgierskiej pana Sidorowskiego rotmistrza potrzebnych a d[ie] 1 Marty 1768 Anni, aż ad Mensem Aprlis 1769, Podhorce, 28 I 1774 r., b.p.

¹³ Ibid., plik 23, Specyfikacya munderunku chorągwi węgierskiej buławy polney koronnej in Anno p. Tenti 1752 należącego wyrażeniem Imo co na niego in specie różnych rzeczy wychodzi; 2do co się z tych rzeczy u jmco pana Rothmistrza już gotowych znajduie; 3tio co się zaś do kupienia y na co JW]mci pan hetman daie pieniądze, Chełm, 17 VII 1752 r., b.p.

¹⁴ Ibid., plik 85, Expens na mundur wielki należący piechocie węgierskiej buławy polney koronnej in anno 1768 y wszelkie rekwizyta do tegoż munduru tudzież ledewerk reparacyą broni y inne wydatki, b.m., 22 XI 1768 r., b.p.

¹⁵ Ibid., Podh II 74, Moderunek authoramentu cudzoziemskiego, jak się teraz noszą w wojsku koronnym, b.m., [ca. 1751 r.], b.p.

1 fajfer¹⁶ i 2 doboszy, od listopada tr. 2 fajfrów i doboszy) i 60 gemeinów.¹⁷ Na zachowanych listach płac z tego okresu brak woźnicy.¹⁸ Oddział nie posiadał także furiera¹⁹, a na egzakcje, czyli pobór podatku na utrzymanie oddziału, wysyłani byli oficerowie, m.in. Franciszek Bałła (luty 1752 r.), Michał Erdelli (luty, wrzesień 1753 r.), Tomasz Watlewski (październik 1761 r.), Jan Sidorowski (marzec, wrzesień 1766 r.; marzec, sierpień 1767 r.; wrzesień 1768 r.).²⁰

Oddział stanowił eskortę przyboczną hetmana i towarzyszył mu w większości reprezentacyjnych podróży lub jako asysta wojskowa. W grudniu 1752 r. chorągiew znajdowała się w Chełmie, 15 maja 1754 r. rotmistrz Bałła otrzymał rozkaz do wymarszu z oddziałem do Warszawy, a 29 czerwca 1754 r. pod Drohiczyn na wojskowe koło generalne. Następnie oddział krążył między Warszawą (lipiec 1754 r.) a Chełmem (sierpień–październik 1754 r.), by w listopadzie powrócić do Warszawy. Lenunglisty, czyli listy wydane go żołdu (lenung/traktament) z lutego 1755 i 1756 r. wskazują na pobyt chorągwi w Dubnie. W okresie 9 sierpnia 1756 r. – 24 stycznia 1757 r. oddział pokonywał drogę do Chełma, następnie z Chełma do Warszawy, a ze stolicy na powrót do Podhorzec. Ponownie w 1758 r. oddział przebywał w Warszawie (październik–listopad), znajdował się poza Podhorcami w okresie 11 września 1758 r. – 18 grudnia 1758 r. Marsze do i z Warszawy chorągiew odbywała także: 12 września 1760 r. – 4 listopada 1760 r., 1 kwietnia 1761 r. – 2 czerwca 1761 r., 15 kwietnia 1763 r. – 27 kwietnia 1763 r., 15 kwietnia 1764 r. – 30 maja 1764 r. oraz w listopadzie 1767 r. Widzimy zatem, iż w przeciwieństwie do leibkompanii Regimentu Pieszego Buławy Polnej Koronnej stacjonującego również w Podhorcach „Węgrzy” byli chętnie przemieszczani z miejsca na miejsce.²¹ O ich szczególnej roli jako oddziału przybocznego świadczy choćby rozkaz udania się do Lwowa

¹⁶ Fajfer był muzykiem grającym na piszczałkach, miał zazwyczaj dwa instrumenty o różnych długościach, które trzymał w specjalnym futerale.

¹⁷ Słowo gemein lub gemajn pochodzi od spolszczonego słowa *Gemeyne*, którym to w j. niemieckim określano szeregowych żołnierzy.

¹⁸ Zob. aneks nr 1.

¹⁹ Podoficer odpowiedzialny m.in. za przydział kwater, prowadzenie dokumentacji rachunkowej oraz kompanijnej, rozdział żywności w czasie przemarszów itp.; więcej o powinnościach furiera zob.: AN w Krakowie, AS, Ap, Podh II 8, Powinności żołnierskie, b.m., [po 1742 r.], 49–51.

²⁰ Ibid., Podh II 111, Kopie ordynansów (Podhorce) z następujących dni: 14 II 1752 r., 22; 12 II 1753 r., 27–28; 12 IX 1753 r., 32; 23 X 1761 r., 206–207; 6 III 1766 r., 304; 1 IX 1766 r., 308; marzec 1767 r., 322; 22 VIII 1767 r., 324, 10 IX 1768 r., 327.

²¹ Leibkompania w okresie stacjonowania w Podhorcach opuściła miejsce pobytu tylko raz w lipcu 1758 r., podczas marszu na koło rycerskie, „które było na Błoni pod Lwowem”; zob. ibid., Podh III, pudło V/1, plik 22, Ordynans Wacława Rzewuskiego do Samuela

w 1763 r. w celu zaciągnięcia warty przed kamienicą na czas pobytu hetmana w mieście i jego uroczystego przywitania, który to pobyt wraz z podróżą zajął chorągwi dokładnie 12 dni. Poza wymarszami żołnierze chorągwi pełnili normalną służbę garnizonową w Podhorcach wspólnie ze wspomnianą leibkompanią. Jedynie w okresie 16 maja 1758 r. – 25 czerwca 1758 r. służba ta odbywała się naprzemiennie: raz wartę pełniła tylko „Infanteria”, a następną tylko „Węgrzy”.²²

Umundurowanie żołnierzy chorągwi, podobnie jak w przypadku piechoty autoramentu cudzoziemskiego, składało się z tzw. „wielkiego” i „małego munduru”. Dokładne określenie wszystkich elementów jest niezwykle trudne, gdyż często elementy małego munduru były zakupywane wraz z częściami wielkiego, czyniąc rozróżnienie ich bardzo trudnym. Możemy pokusić się jednak o przedstawienie zbliżonego zestawienia. W skład wielkiego munduru wchodziły m.in. katanka (suknia) wierzchnia i spodnia (żupanik), nakrycie głowy, sukienne obszycie tarszuli i halsztuk. W skład małego munduru wchodziła bielizna, tj. koszule, spodnie wraz z dodatkami, buty oraz kitle. Wielki mundur wydawany był tak jak w piechocie autoramentu cudzoziemskiego w okresie dwuletnim, natomiast mały co roku.²³

Brodowskiego, Podhorce, 24 VII 1758 r., b.p.; Podh II 67, Żurnal ad leibkompaniej regimentu pieszego buławy polnej koronnej w Podhorcach, Podhorce, 25 VII 1758 r., 56.

²² Ibid., Podh II 67, Żurnal..., 10 IX 1760 r., 130; 1 IV 1761 r., 148; 28 I 1763 r., 190; 15 IV 1763 r., 196; Podh II 111, Kopie ordynansów (Podhorce) z dni: 15 V 1754 r., 70; 27 VI 1754 r., 83; 12 IX 1755 r., 110–111; 7 VIII 1756 r., 131; 20 XII 1756 r., 136; 10 IX 1760 r., 177; 28 X 1760 r., 178; 26 III 1761 r., 181; 29 V 1761 r., 183; 28 I 1763 r., 233–234; 11 IV 1764 r., 253; Podh III, pułdo IV/1, pliki 1–205f, Rolle lenungowe, 1752–1769, b.p.; Podh II 253, Raporty dzienne stanu warty regimentu pieszego buławy polnej koronnej na zamku w Podhorcach, Podhorce, 29 XII 1755 r. – 25 VI 1758 r., b.p.; Podh II 268, Księga raportów hauptwachu, Podhorce, 25 VII 1758 r. – 7 XII 1758 r.; Podh II 106, Księga raportów leibkompanii stacjonowanej w zamku podhoreckim, Podhorce, 27 IX 1758 r. – 9 III 1760 r., b.p.; Podh II 28, Księga raportów regimentu pieszego buławy polnej koronnej stacjonowanego w Podhorcach, Podhorce, 29 VIII 1762 r. – 25 IV 1763 r., b.p.

²³ Ibid., Podh IV/XLVII, plik 11, Registr percepty y expensy na drobny moderunek dla chorągwi piechoty węgierskiej jaśnie wielmożnego jmci pana hetmana polnego koronnego wodza y dobrodzieja należącej pro 1ma Augusti 1753 r. co iest na rok cały ad 1mam augusti 1754, Podhorce, 8 IX 1753 r., b.p.; plik 13, Specyfikacja rekwizytów dla chorągwi piechoty węgierskiej jaśnie wielmożnego jmci pana woiewody podolskiego hetmana polnego koronnego dobrodzieja pro die 1ma Augusti w tymże roku do barwy należących, Podhorce, 29 III 1754 r., b.p. [także Podh II 230, 18–21]; plik 17, Rejestr percept y expens dla ludzi chorągwi piechoty węgierskiej jaśnie wielmożnego jmci pana woiewody podolskiego hetmana polnego koronnego ten sprawunek należący do mondoru wielkiego dwuletniego pro 1ma Augusti 1754 anni która percepta y expensa niżej się specyfikuje, b.m., 11 IV 1754 r., b.p.; plik 25, Specyfikacja małego moderunku dla ludzi chorągwi piechoty węgierskiej jaśnie wielmożnego jmci pana woiewody podolskiego hetmana polnego koronnego należoney pro prima Augusti 1761 na rok cały, aż do monduru wielkiego in anno 1762 przypadającego, Podhorce, 13 VII 1761 r., b.p.; plik 59, Registr percept y expensy dla ludzi chorągwi piechoty węgierskiej komputowey jaśnie wielmożnego

Nakrycie głowy wszystkich żołnierzy chorągwi stanowiła kapuza. Na podstawie opisów materiałów przeznaczanych do jej wykonania możemy uznać, iż był to rodzaj kołpaka lub sukiennej czapki z ruchomym wyłogiem. Wykonywano ją z 0,5 łokcia²⁴ sukna czerwonego na dzwon i 3/8 łokcia sukna szafirowego na obłóg/wyłóg. Gatunek używanego sukna zależał od szarzy żołnierza. Dla szeregowych używano sukna ordynaryjnego zwanego także trzydziestowym od franc. *trentain*, co pierwotnie oznaczało tkaninę wykonaną z 30 grup nici po 100 nici w osnowie lub dające 3 tys. nici w osnowie. Tkaniny takie produkowane początkowo w Langwedocji i Prowansji cechowały się wysoką jakością.²⁵ W XVIII w. była to już nazwa zwyczajowa i oznaczała sukno o niskiej jakości wynoszącej około 7–10 nittek osnowy na 1 cm.²⁶ Elementy munduru podoficerów wykonywano z lepszego sukna czterdziestowego (im cieńsze nitki w osnowie, tym więcej nittek na cm, a także delikatniejsze i lepsze jakościowo sukno).²⁷ Na podszewkę przeznaczano także około dwóch ćwierci (pół arszyna²⁸) płótna konopnego.²⁹ W latach pięćdziesiątych XVIII w. zdobiono je ponadto białą taśmą

pana wojewody krakowskiego hetmmana koronnego a to na mondur wielki dwuletni należący a die prima 1766 a[nn]o, która percepta y expensa niżej się specyfikuje, [Podhorce], 13 XII 1766 r., b.p.; plik 71, Specyfikacja potrzeb należących [ludzi chorągwi piechoty węgierskiej] wojewody krakowskiego hetman[a polnego koronnego pro] prima augusti 1767 na rok cały aż do [1768], Podhorce, 1768 r., b.p.; Podh IV/XL, plik 1, Specyfikacja drobnego moderunku dla ludzi chorągwi piechoty węgierskiej buławy polney koronney pro 1ma Augusti 1755 w należącej na rok cały to iest ad 1mam Augusti 1756 anni aż do wielkiego munduru podana, Podhorce, 29 VII 1755 r., b.p.; plik 20, Specyfikacja potrzeb do munduru wielkiego należącego pro 1ma Augusti 1758 która potrzeba, aby wcześni wygotowane skupione dla chorągwi piechoty węgierskiej jw. pana wojewody podolskiego hetmana polnego koronnego które potrzeby różne niżej się opisują, Podhorce, 24 IV 1758 r., b.p.

²⁴ Podstawową jednostką miary w owym czasie był łokieć, który w zależności od regionu miał inną długość.

²⁵ Johann Christian Schedel, *Neues und vollständiges, allgemeines Waaren-Lexikon*, t. 2 (Offenbach am Mayn: Carl Ludwig Brede, 1814), 506; Johann Friedrich Heigelin, *Allgemeines Fremdwörter-Handbuch für Teutsche* (Tübingen: Verlag von E. F. Osiander, 1838), 1157.

²⁶ Więcej informacji o rodzajach materiałów i tkanin używanych w XVIII w. do produkcji mundurów znajdzie czytelnik w opracowaniu Tomasz Karpiński, „Rola Leszna w zaopatrzeniu piechoty koronnej w umundurowanie i ekwipunek za czasów Augusta III – wybór źródeł,” *Rocznik Leszczyński* 19, (2019): 229–236.

²⁷ AN w Krakowie, AS, Ap, Podh IV/XLVII, plik 23, Specyfikacja munderunku chorągwi..., 17 VII 1752 r., b.p.

²⁸ Jednostka miary oznaczająca 6/4 (arszyn dużej miary) lub 5/4 (arszyn małej miary) łokcia, czyli między 89,28 cm a 70,8 cm w zależności od wielkości arszyna i łokcia, zob. Karpiński, „Rola,” 247.

²⁹ AN w Krakowie, AS, Ap, Podh IV/XLVII, plik 17, Rejestr percept y expens..., 11 IV 1754 r., b.p.; plik 25, Specyfikacja małego moderunku..., 13 VII 1761 r., b.p.; Podh IV/XL, plik 20, Specyfikacja potrzeb do munduru wielkiego..., 24 IV 1758 r., b.p.; Podh IV/L, plik

włóczkową na obłogach (po 3 łokcie na kapuzę), takimż kutasikiem włnianym i guzikiem mocującym chwosta (ozdobne zakończenie sznura). Na przedzie umieszczano „cyfrę” wykonywaną z wąskiej taśmy włóczkowej (po 2,5 łokcia na cyfrę). W 1761 r. taśma taka kosztowała 8 gr za łokieć, a kutasik z guzikiem 20 gr.³⁰ Podoficerowie mieli bardziej zdobne kapuzy. Wszelkie oblamowania oraz cyfry wykonywano z tasiemki „srebrem oblekanej” (czyli takiej, do produkcji której używano również nici srebrnych, metalizowanych), a ponadto obłóg obszywano za pomocą 2,5 łokcia galonu srebrnego „na jeden palec szerokiego”.³¹ Na wykonanie zdobień dla 6 takich przeznaczono 7 cywek³² srebra po 8³³–9³⁴ zł jedna. W 1754 r. i 1764 r. zakupiono 20 łokci pojedynczego srebrnego galonu oraz tyle samo „galonu wąskiego” na „cyfry”.³⁵ W specyfikacji z 1762 r. wspomina się jedynie 26 łokci „galonu wąskiego na cyfry do kapuz” oraz nieznaną ilość galonu „srebrnego pojedynkowego szerszego do munduru y kapuz dla unterofficerów”.³⁶ Z kolei srebrny kutasik³⁷ szacowano na 50 gr.³⁸ Wykonanie kapuz

48, Specyfikacja potrzeb należących do munduru wielkiego pro 1ma Augusti 1760 anno, któren podług zwyczaju daie się na latt dwie dla ludzi chorągwi piechoty węgierskiej buławy p[olnej] k[oron]ney potrzeba aby wcześniej były skupione te niżey opisane rzeczy, które się podaią, jaśnie wielmożnemu panu dobrodziejowi, Podhorce, 12 IV 1760 r., b.p.

³⁰ Ibid., Podh IV/XLVII, plik 25, Specyfikacja małego moderunku..., 13 VII 1761 r., b.p.

³¹ Ibid., plik 13, Specyfikacja rekwizytów..., 29 III 1754 r., b.p.

³² Jednostka miary określająca wagę metalu (srebra lub złota) użytego w procesie produkcji pasmanterii z wykorzystaniem metalizowanych nici. Niestety nie udało się ustalić ile gram kruszcu przypadało na cywkę.

³³ AN w Krakowie, AS, Ap, Podh IV/XLVII, plik 17, Rejestr percept y expens..., 11 IV 1754 r., b.p.

³⁴ Ibid., plik 44, Registr percept y expensy dla ludzi chorągwi piechoty węgierskiej komputowey jaśnie wielmożnego pana wojewody krakowskiego, hetmana polnego koronnego a to na mundur wielki, dwoletni a die prima Augusti 1764 a[nn]o należący, która percepta y expensa niżey się specyfikuię, [Podhorce], 27 VII 1764 r., b.p.; plik 59, Registr percept y expensy..., 13 XII 1766 r., b.p.

³⁵ Ibid., plik 17, Rejestr percept y expens..., 11 IV 1754 r., b.p.; plik 44, Registr percept y expensy..., 27 VII 1764 r., b.p.

³⁶ Ibid., Podh II 131, Specyfikacja rekwizytów dla chorągwi piechoty węgierskiej pana wojewody podolskiego hetmana polnego koronnego pro 1ma Augusti 1762 do barwy należących, które z Les[z]na wyprowadzone byż mają, Podhorce, 21 IV 1762 r., 49.

³⁷ Ibid., Podh IV/XLVII, plik 16, Ogułem [sic!] spisanych rzeczy dla chorągwi piechoty węgierskiej do wielkiego moderunku pro die 1ma Augusti Eodem anno należących, które w Brodach alboli w Chełmie sprawić się mogą, Podhorce, 29 III 1754 r., b.p.; plik 17, Rejestr percept y expens..., 11 IV 1754 r., b.p.

³⁸ Ibid., Podh IV/L, plik 42, Specyfikacja potrzeb należących do munduru wielkiego pro d[ie] 1ma Augusti 1756 a[nn]o, które potrzeba nim sukna będą sprowadzone, aby wcześniej było wygotowane y skupione dla chorągwi piechoty węgierskiej jaśnie wielmożnego

kosztowało w 1754 r. 1 zł (30 miedzianych groszy) za podoficerskie nakrycie głowy i 15–19 gr za pozostałe. Później koszt sporządzenia kapuzy wzrósł do 1 zł bez rozróżnienia na podoficerskie i szeregowych.³⁹ W 1768 r. kapuzy wykonywał kuśnierz Maciej z Podhorec, natomiast cyfry na nich wyszywał Matys Namiotnik z Brodów.⁴⁰

Podobnie jak w przypadku piechoty autoramentu cudzoziemskiego także i „Węgrzy” w omawianym okresie stosowali zaplatanie włosów w harcapy (j. niem. *die Haare* – włosy, *der Zopf* – warkocz), czyli warkocz owijany następnie czarną taśmą.⁴¹ W związku z tym od żołnierzy wymagano zapuszczania długich włosów. Było to niezwykle trudne przy kontraktowym – zazwyczaj dwuletnim – okresie służby, dlatego też przynajmniej czterokrotnie – w okresie 1752–1758 sporządzono sztuczne harcapy z konopi dla całej kompani,⁴² a okazjonalnie także i w mniejszych ilościach.⁴³ Koszt wykonania wynosił 15 gr.⁴⁴ Początkowo w 1752 r. podoficerowie mieli otrzymać

jm pana hetmana p[olnego] k[oronne]go, które potrzeby niżej się specyfikują, Podhorce, 20 IV 1756 r., b.p.; plik 48, Specyfikacja potrzeb należących do munduru wielkiego..., 12 IV 1760 r., b.p.; Podh IV/XL, plik 20, Specyfikacja potrzeb do munduru wielkiego..., 24 IV 1758 r., b.p.

³⁹ Ibid., Podh IV/XLVII, plik 17, Rejestr percept y expens..., 11 IV 1754 r., b.p.; plik 38, Specyfikacja potrzeb należących małego moderunku dla ludzi chorągwi piechoty węgierskiej komputowej pana Rzewuskiego wojewody krakowskiego, hetmana polnego koronnego pro prima Augusti 1763 a[nno] na rok cały aż do munduru wielkiego przypadającego prima Augusti 1764 a[nno], które potrzeby niżej się specyfikują, Podhorce, 1 X 1763 r., b.p.; plik 44, Regestr percept y expensy..., 27 VII 1764 r., b.p.; plik 59, Regestr percept y expensy..., 13 XII 1766 r., b.p.; Podh IV/L, plik 42, Specyfikacja potrzeb należących do munduru wielkiego..., 20 IV 1756 r., b.p.; Podh IV/XL, plik 20, Specyfikacja potrzeb do munduru wielkiego..., 24 IV 1758 r., b.p.; Podh IV/L, plik 46, Specyfikacja decessu w mundurze przez dżerterów trzech uczyniony w Warszawie in [Novem]bri podczas Seymu 1760 a[nno], Podhorce, 30 XI 1760 r., b.p.; plik 48, Specyfikacja potrzeb należących do munduru wielkiego..., 12 IV 1760 r., b.p.

⁴⁰ Ibid., Podh IV/XLVII, plik 85, Expens na mundur wielki..., 22 XI 1768 r., b.p.

⁴¹ Ibid., plik 17, Rejestr percept y expens..., 11 IV 1754 r., b.p.

⁴² Ibid.; plik 22, Regestr sprawienia barw na gemeinów sześciu, to iest na mieysce dwóch deserterów y iednego kadeta Ardelego, na trzech gemeinów do kompletu sześciudziesiąt do chorągwi piechoty węgierskiej buławy polney koronney, które sprawunki niżej się specyfikują, Podhorce, 16 III 1753 r., b.p.; plik 23, Specyfikacja munderunku chorągwi..., 17 VII 1752 r., b.p.; Podh IV/L, plik 42, Specyfikacja potrzeb należących do munduru wielkiego..., 20 IV 1756 r., b.p.; Podh IV/XL, plik 20, Specyfikacja potrzeb do munduru wielkiego..., 24 IV 1758 r., b.p.

⁴³ Ibid., Podh IV/L, plik 42, Specyfikacja potrzeb należących do munduru wielkiego..., 20 IV 1756 r., b.p.; Podh IV/XLVII, plik 22, Regestr sprawienia barw na gemeinów..., 16 III 1753 r., b.p.

⁴⁴ Ibid., Podh IV/XLVII, plik 17, Rejestr percept y expens..., 11 IV 1754 r., b.p.; Podh IV/XL, plik 20, Specyfikacja potrzeb do munduru wielkiego..., 24 IV 1758 r., b.p.

wstążki półjedwabne,⁴⁵ jednak od 1753 r. wstążki do harcapów dla wszystkich wykonywano z czarnej taśmy włóczkowej. Jej ilość się zmieniała, w 1753 r. przewidziano na jednego żołnierza 4 łokcie, następnie zwiększono ją do 6 łokci taśmy wydawanej przy okazji wielkiego munduru.⁴⁶ W 1760 r. były to 4 łokcie, a od 1761 r. 3 łokcie.⁴⁷ Cena za łokieć zmieniała się w omawianym czasie między 6 (w latach 1753–1754, 1756, 1758, 1760, 1766), 7,5 (1761) a 8 gr (1755, 1763), co świadczyć może o różnych właściwościach (szerokość?) zakupywanej taśmy do obwiązywania harcapów.⁴⁸

Podstawowym elementem bielizny żołnierskiej były koszule. Każdy żołnierz otrzymywał dwie sztuki rocznie. Dla podoficerów, podobnie jak dla żołnierzy autoramentu cudzoziemskiego, koszule wykonywano z płótna lnianego. W 1753 r. na jedną koszulę przewidywano 4 arszyny płótna lnianego w cenie 26 gr, co wskazuje, iż była to tkanina lepszej jakości.⁴⁹ Od 1754 r. podoficerowie nie otrzymywali już gotowych koszul, a jedynie ekwiwalent na ich wykonanie w kwocie 6 zł i 24 gr⁵⁰, natomiast od 1755 r. 8 zł.⁵¹ Wyjątkowo w lipcu 1761 r., w związku z wysokimi cenami płótna,

⁴⁵ Ibid., Podh IV/XLVII, plik 23, Specyfikacja munderunku chorągwi..., 17 VII 1752 r., b.p.

⁴⁶ Ibid., Podh IV/L, plik 42, Specyfikacja potrzeb należących do munduru wielkiego..., 20 IV 1756 r., b.p.; Podh IV/XLVII, plik 17, Rejestr percept y expens..., 11 IV 1754 r., b.p.; plik 22, Rejestr sprawienia barw na gemeinów..., 16 III 1753 r., b.p.; Podh IV/XL, plik 1, Specyfikacja drobnego moderunku..., 29 VII 1755 r., b.p.; plik 20, Specyfikacja potrzeb do munduru wielkiego..., 24 IV 1758 r., b.p.

⁴⁷ Ibid., Podh IV/XLVII, plik 25, Specyfikacja małego moderunku..., 13 VII 1761 r., b.p.; plik 38, Specyfikacja potrzeb należących małego moderunku..., 1 X 1763 r., b.p.; plik 59, Rejestr percept y expensy..., 13 XII 1766 r., b.p.; jedynie w 1764 r. były to 4 łokcie (ibid., plik 44, Rejestr percept y expensy..., 27 VII 1764 r., b.p.).

⁴⁸ Ibid., plik 11, Rejestr percept y expensy na drobny moderunek..., 8 IX 1753 r., b.p.; plik 17, Rejestr percept y expens..., 11 IV 1754 r., b.p.; plik 22, Rejestr sprawienia barw na gemeinów..., 16 III 1753 r., b.p.; plik 25, Specyfikacja małego moderunku..., 13 VII 1761 r., b.p.; plik 38, Specyfikacja potrzeb należących małego moderunku..., 1 X 1763 r., b.p.; plik 44, Rejestr percept y expensy..., 27 VII 1764, b.p.; plik 59, Rejestr percept y expensy..., 13 XII 1766 r., b.p.; plik 85, Expens na mundur wielki..., 22 XI 1768 r., b.p.; Podh IV/XL, plik 1, Specyfikacja drobnego moderunku..., 29 VII 1755 r., b.p.; plik 20, Specyfikacja potrzeb do munduru wielkiego..., 24 IV 1758 r., b.p.; Podh IV/L, plik 42, Specyfikacja potrzeb należących do munduru wielkiego..., 20 IV 1756 r., b.p.; plik 46, Specyfikacja decessu w mundurze..., 30 XI 1760 r., b.p.; plik 48, Specyfikacja potrzeb należących do munduru wielkiego..., 12 IV 1760 r., b.p.

⁴⁹ Ibid., Podh IV/XLVII, plik 11, Rejestr percept y expensy na drobny moderunek..., 8 IX 1753 r., b.p.; cena zwykłego płótna wynosiła 12–13 gr za łokieć.

⁵⁰ Ibid., plik 1, Specyfikacja wiele jeszcze potrzeba na dalszą expens pieniędzy na zapłcenie rzemieśnikom niżej wyrażonym, Chełm, 16 IX 1754 r., b.p.

⁵¹ Ibid., Podh IV/XL, plik 1, Specyfikacja drobnego moderunku..., 29 VII 1755 r., b.p.; Podh IV/L, plik 42, Specyfikacja potrzeb należących do munduru wielkiego..., 20 IV

podwyższono wypłatę gotowych pieniędzy na mały mundur do 13 zł.⁵² W latach 1763–1768 kwota ta wahała się między 8 (1764), 9 (1766, 1767) a 12 zł (1763).⁵³ Szeregowi otrzymywali koszule wykonane z „równego” płótna konopnego. Do 1754 r. było to 6 łokci lub 4 arszyny⁵⁴, a następnie już 4,5 arszyna na jedną koszulę.⁵⁵ Dla porównania w leibkompanii Regimentu Piezszego szefostwa Rzewuskiego stacjonującego w tym samym miejscu na koszule przeznaczano maksymalnie 4 arszyny płótna.⁵⁶ Cena płótna do 1758 r. wynosiła po 15 gr za arszyn, by w 1761 r. osiągnąć cenę 1 zł i 4 gr.⁵⁷ Po kryzysie związanym z fałszowaniem polskiej monety cena arszyna płótna konopnego wynosiła około 20 gr.⁵⁸ Wraz ze wzrostem ceny tkaniny rósł też koszt robocizny. Co najmniej do 1760 r. koszt uszycia

1756 r., b.p.; plik 48, Specyfikacja potrzeb należących do munduru wielkiego..., 12 IV 1760 r., b.p.; Podh IV/XL, plik 20, Specyfikacja potrzeb do munduru wielkiego..., 24 IV 1758 r., b.p.

⁵² Ibid., Podh IV/XLVII, plik 25, Specyfikacja małego moderunku..., 13 VII 1761 r., b.p.

⁵³ Ibid., plik 25, Specyfikacja małego moderunku..., 13 VII 1761 r., b.p.; plik 38, Specyfikacja potrzeb należących małego moderunku..., 1 X 1763 r., b.p.; plik 44, Regestr percept y expensy..., 27 VII 1764 r., b.p.; plik 59, Regestr percept y expensy..., 13 XII 1766 r., b.p.; plik 71, Specyfikacja potrzeb należących..., 1768 r., b.p.

⁵⁴ Ibid., plik 11, Regestr percept y expensy na drobny moderunek..., 8 IX 1753 r., b.p.; plik 23, Specyfikacja munderunku chorągwi..., 17 VII 1752 r., b.p.

⁵⁵ Ibid., Podh IV/XL, plik 1, Specyfikacja drobnego moderunku..., 29 VII 1755 r., b.p.; plik 20, Specyfikacja potrzeb do munduru wielkiego..., 24 IV 1758 r., b.p.; Podh IV/L, plik 48, Specyfikacja potrzeb należących do munduru wielkiego..., 12 IV 1760 r., b.p.; Podh IV/XLVII, plik 17, Rejestr percept y expens..., 11 IV 1754 r., b.p.; plik 25, Specyfikacja małego moderunku..., 13 VII 1761 r., b.p.; plik 44, Regestr percept y expensy..., 27 VII 1764 r., b.p.

⁵⁶ Ibid., Podh II 42, [Rachunki różne], b.m., 1757–1759, 1, 7–8, 12, 13, 17; Podh II 83, Specyfikacja wydatku z zostawionego płutna na kleinmundur pro An[n]o 1756 należącego arszeni 193 y ćw. 2 za dyspozyci Wjnci porucznika Blikowskiego, Podhorce, [1756 r.], 74; Podh IV/III, plik 77, Specyfikacja rzeczy chorągwanich od leybkompanij regimentu piezszego buławy polney koronney, Podhorce, 25 VI 1757 r., b.p.; Podh IV/XLIV, plik 46, Wydatek płutna [sic!] poczynaiaący się a [die] 16 Septembris 1760 A[nn]o us[que] ad ultimam Juny An[n]o 1761mo na różne potrzeby, [Podhorce], b.p.

⁵⁷ Ibid., Podh IV/XLVII, plik 11, Regestr percept y expensy na drobny moderunek..., 8 IX 1753 r., b.p.; plik 17, Rejestr percept y expens..., 11 IV 1754 r., b.p.; plik 25, Specyfikacja małego moderunku..., 13 VII 1761 r., b.p.; Podh IV/XL, plik 1, Specyfikacja drobnego moderunku..., 29 VII 1755 r., b.p.; plik 12, Specyfikacja szabel które dla chorągwi piechoty węgierskiej jw. pana hetmana polnego koronnego z rozkazu zkontraktowawszy rzemieślników w Staszowie, 1 II – 2 IV 1756 r., b.p.; Podh IV/L, plik 42, Specyfikacja potrzeb należących do munduru wielkiego..., 20 IV 1756 r., b.p.

⁵⁸ Ibid., Podh IV/XLVII, plik 38, Specyfikacja potrzeb należących małego moderunku..., 1 X 1763 r., b.p.; plik 44, Regestr percept y expensy..., 27 VII 1764 r., b.p.; plik 59, Regestr percept y expensy..., 13 XII 1766 r., b.p.

koszuli wynosił 8 gr⁵⁹ i był porównywalny z wynagrodzeniem za wykonanie przez żony żołnierskie koszul w leibkompanii Regimentu Pieszego Buławy Polnej Koronnej w Podhorcach.⁶⁰ Od 1761 r. wzrósł do 13 gr i utrzymał się co najmniej do 1768 r.⁶¹

Zwieńczeniem koszuli był halsztuk noszony na szyi. W 1752 r. dla 67 żołnierzy i podoficerów zamówiono 20 łokci czarnej krepy lnianej po tynfie (38–39 gr miedzianych) za łokieć.⁶² Później zamieniono krepę na czarne włóczkowe tasiemki wykonywane z wełny.⁶³ W specyfikacjach z lat 1763–1766 określono je ponadto jako „dychtowane”, czyli z niem. gęsto, grubo tkane.⁶⁴ Taśmę zapinano przy pomocy mosiężnych klamer. Koszt ich sporządzenia wynosił od 1752 r. 15 gr.⁶⁵ Dopiero po 1766 r. cena sporządzenia zapięcia do halsztuku zmniejszyła się do 12 gr za sztukę.⁶⁶ Rachunki niejednoznacznie wskazują na detale konstrukcyjne. Ilość zamówionej czarnej krepy w 1752 r. (480 cali) sugeruje, że podobnie jak w leibkompanii sporządzano

⁵⁹ Ibid., Podh IV/XL, plik 1, Specyfikacja drobnego moderunku..., 29 VII 1755 r., b.p.; plik 20, Specyfikacja potrzeb do munduru wielkiego..., 24 IV 1758 r., b.p.; Podh IV/XLVII, plik 1, Specyfikacja wiele ieszsze potrzeba..., 16 IX 1754 r., b.p.; plik 11, Regestr percepty y expensy na drobny moderunek..., 8 IX 1753 r., b.p.; Podh IV/L, plik 42, Specyfikacja potrzeb należących do munduru wielkiego..., 20 IV 1756 r., b.p.; wyjątkowo w 1753 r. zapłacono po 12 gr za uszycie 6 koszul po deserterach; Podh IV/XLVII, plik 22, Regestr sprawienia barw na gemeinów..., 16 III 1753 r., b.p.

⁶⁰ Ibid., Podh II 42, [Rachunki różne], b.m., [1758–1759], 7–8, 13, 17.

⁶¹ Ibid., Podh IV/XLVII, plik 25, Specyfikacja małego moderunku..., 13 VII 1761 r., b.p.; plik 38, Specyfikacja potrzeb należących małego moderunku..., 1 X 1763 r., b.p.; plik 44, Regestr percepty y expensy..., 27 VII 1764 r., b.p.; plik 59, Regestr percepty y expensy..., 13 XII 1766 r., b.p.; plik 85, Expens na mundur wielki..., 22 XI 1768 r., b.p.

⁶² Ibid., plik 23, Specyfikacja munderunku chorągwi..., 17 VII 1752 r., b.p.

⁶³ Ibid., Podh IV/XL, plik 20, Specyfikacja potrzeb do munduru wielkiego..., 24 IV 1758 r., b.p.; Podh IV/XLVII, plik 17, Rejestr percept y expens..., 11 IV 1754 r., b.p.

⁶⁴ Ibid., Podh IV/XLVII, plik 38, Specyfikacja potrzeb należących małego moderunku..., 1 X 1763 r., b.p.; plik 44, Regestr percepty y expensy..., 27 VII 1764 r., b.p.; plik 59, Regestr percepty y expensy..., 13 XII 1766 r., b.p.

⁶⁵ Ibid., Podh IV/XL, plik 1, Specyfikacja drobnego moderunku..., 29 VII 1755 r., b.p.; plik 20, Specyfikacja potrzeb do munduru wielkiego..., 24 IV 1758 r., b.p.; Podh IV/XLVII, plik 9, [Kwit na odebrane przez Franciszka Bałkę pieniądze], Podhorce, 16 V 1754 r., b.p.; plik 17, Rejestr percept y expens..., 11 IV 1754 r., b.p.; plik 22, Regestr sprawienia barw na gemeinów..., 16 III 1753 r., b.p.; plik 23, Specyfikacja munderunku chorągwi..., 17 VII 1752 r., b.p.; plik 25, Specyfikacja małego moderunku..., 13 VII 1761 r., b.p.; plik 38, Specyfikacja potrzeb należących małego moderunku..., 1 X 1763 r., b.p.; plik 44, Regestr percepty y expensy..., 27 VII 1764 r., b.p.; Podh IV/L, plik 46, Specyfikacja decessu w mundurze..., 30 XI 1760 r., b.p.

⁶⁶ Ibid., Podh IV/XLVII, plik 59, Regestr percepty y expensy..., 13 XII 1766 r., b.p.; plik 85, Expens na mundur wielki..., 22 XI 1768 r., b.p.

z niej 2 halsztuki mające po 3 cale szerokości.⁶⁷ Przynajmniej raz, w 1753 r., fakt sporządzania dwóch halsztuków potwierdzono źródłowo.⁶⁸ Niekompletność posiadanych rachunków i specyfikacji nie pozwala stwierdzić, czy po tej dacie halsztuki przydzielano co roku, czy jedynie przy okazji wydawania wielkiego munduru.⁶⁹ W 1755 i 1756 r. dla 70 osób zamówiono 74 łokcie czarnej taśmy, w 1763 r. było to 50 łokci, a w latach 1764–1767 miało to być już tylko 60 łokci taśmy.⁷⁰ Dane te nie pozwalają na ustalenie, czym uzależniona była zmienna ilość przy dokonywanych zakupach. Być może miało to związek z szerokością takiej taśmy. W rachunku z 1763 r. jednoznacznie wskazano, że chodzi o taśmę „rychtowaną, szeroką”, której zamówiono jedynie 50 łokci.⁷¹ Płynność widzimy także w cenach przewidzianych dla gotowych halsztuków. W 1753 r. kosztowały one po 8 gr, w 1754 r. już 15 gr, rok później 10 gr, a w latach 1758–1761 po 13 gr.⁷² Od 1764 r. czarną, rychtowaną taśmę na halsztuki wyceniano na 24 gr.⁷³

Suknia wierzchnia piechoty węgierskiej, zwana także katanką, wykończona była z 4 łokci sukna krabrotowego, czyli czerwonego uzyskiwanego za pomocą farbowania marzanną barwierską, inaczej krapem (z niem. *Krapp*), „czterdziestowego” (dla podoficerów) lub „trzydziestowego” (dla

⁶⁷ Ibid., Podh IV/XLIV, plik 90, Dokumenta ludzi z Kamieńca przysła[n]ych do Podhorec r. 1763, Kamieniec Podolski, 1762–1764, b.p.; Podh II 263, Objaśnienie regulaminu wojska pieszego koronnego 1717 Anni, b.m., [1760 r.], § 8, b.p.; Podh IV/II, plik 10, [Specyfikacja umundurowania na unterofficera], b.m., [1762 r.], b.p.; Podh III, pudło IX/III, plik 14, Specyfikacja odebranego moderunku na chorągiew JWM pana major A. Fresse, Brody, 7 II 1749 r., b.p.; Podh III, pudło V/1, plik 3, [Specyfikacja] na dwie chorągwie regimentu pieszego Jaśnie oświeconego JW. pana kasztelana krakowskiego hetmana wielkiego koronnego w garnizonie stanisławowskim zostaiące, tak sukna iako y inne do wielkiego mondrynku należące niżej specyfikuią się rzeczy, sprowadzone y oddane przez Jakoba Krajewskiego forryera pomienionego regim[en]tu, Stanisławów, 14 II 1749 r., b.p.

⁶⁸ Ibid., Podh IV/XLVII, plik 11, Regestr percepty y expensy na drobny moderunek..., 8 IX 1753 r., b.p.

⁶⁹ Ibid., Podh IV/XL, plik 1, Specyfikacja drobnego moderunku..., 29 VII 1755 r., b.p.

⁷⁰ Ibid., Podh IV/XLVII, plik 17, Rejestr percept y expens..., 11 IV 1754 r., b.p.; plik 38, Specyfikacya potrzeb należących małego moderunku..., 1 X 1763 r., b.p.; plik 44, Regestr percepty y expensy..., 27 VII 1764 r., b.p.; plik 59, Regestr percepty y expensy..., 13 XII 1766 r., b.p.

⁷¹ Ibid., plik 38, Specyfikacya potrzeb należących małego moderunku..., 1 X 1763 r., b.p.

⁷² Ibid., Podh IV/XL, plik 1, Specyfikacya drobnego moderunku..., 29 VII 1755 r., b.p.; plik 20, Specyfikacya potrzeb do mondurow wielkiego..., 24 IV 1758 r., b.p.; Podh IV/XLVII, plik 11, Regestr percepty y expensy na drobny moderunek..., 8 IX 1753 r., b.p.; plik 17, Rejestr percept y expens..., 11 IV 1754 r., b.p.; plik 25, Specyfikacya małego moderunku..., 13 VII 1761, b.p.; plik 59, Regestr percepty y expensy..., 13 XII 1766 r., b.p.

⁷³ Ibid., Podh IV/XLVII, plik 44, Regestr percepty y expensy..., 27 VII 1764 r., b.p.; plik 59, Regestr percepty y expensy..., 13 XII 1766 r., b.p.

szeregowych).⁷⁴ W latach sześćdziesiątych XVIII w. katanka uległa pewnemu skróceniu, gdyż zmniejszono ilość czerwonego sukna na mundur z 5 łokci do ok. 4,5.⁷⁵ Podszywano go „szerokim i dychtowanym” szafirowym kirem oraz płótnem konopnym.⁷⁶ W 1752 r. przewidziano po 4,5 łokcia kiru na mundur, w 1754 r. 5,5 łokcia, od 1764 r. jego ilość się zmniejszała do 4,25 łokcia, a następnie do 4 łokci dwa lata później.⁷⁷ Razem z redukcją ilości materiału podszewkowego da się zauważyć zmniejszenie ilości sukna szafirowego i kaprotowego.⁷⁸ Natomiast na pełny mundur przewidywano przez cały omawiany okres po 5 arszynów płótna.⁷⁹ Katanki nie posiadały rabatów, czyli klap lub wyłogów, a jedynie obszlegi (z niem. *Aufschlägen*), czyli mankiety.⁸⁰ Jak pokazują grafiki, mankiety miały formę węgierską w kolorze szafirowym. Portret Franciszka Bałły – rotmistrza chorągwi – ukazuje również niewielki wykładany kołnierz, lecz w źródłach pisanych brak jakichkolwiek informacji pozwalających potwierdzić występowanie tego elementu w mundurze podoficerów i szeregowych.⁸¹ Prawdopodobnie „katanki wierzchnie”, czyli suknie, były krojone w ten sposób, iż plecy (w przeciwieństwie do

⁷⁴ Ibid., Podh IV/XLVII, plik 13, Specyfikacja rekwizytów..., 29 III 1754 r., b.p.; plik 22, Regestr sprawienia barw na gemeinów..., 16 III 1753 r., b.p.; plik 23, Specyfikacja munderunku chorągwi..., 17 VII 1752 r., b.p.; plik 59, Regestr percepty y expensy..., 13 XII 1766 r., b.p.

⁷⁵ Ibid., plik 59, Regestr percepty y expensy..., 13 XII 1766 r., b.p.

⁷⁶ Ibid., Podh IV/XL, plik 1, Specyfikacja drobnego moderunku..., 29 VII 1755 r., b.p.

⁷⁷ Ibid., Podh IV/XLVII, plik 13, Specyfikacja rekwizytów..., 29 III 1754 r., b.p.; plik 23, Specyfikacja munderunku chorągwi..., 17 VII 1752 r., b.p.; plik 44, Regestr percepty y expensy..., 27 VII 1764 r., b.p.; Podh IV/L, plik 46, Specyfikacja decessu w mondurze..., 30 XI 1760 r., b.p.

⁷⁸ Ibid., Podh IV/XLVII, plik 44, Regestr percepty y expensy..., 27 VII 1764 r., b.p.; plik 59, Regestr percepty y expensy..., 13 XII 1766 r., b.p.

⁷⁹ Ibid., Podh IV/L, plik 42, Specyfikacja potrzeb należących do monduru wielkiego..., 20 IV 1756 r., b.p.; plik 48, Specyfikacja potrzeb należących do monduru wielkiego..., 12 IV 1760 r., b.p.; Podh IV/XLVII, plik 17, Rejestr percept y expens..., 11 IV 1754 r., b.p.; plik 44, Regestr percepty y expensy..., 27 VII 1764 r., b.p.; plik 59, Regestr percepty y expensy..., 13 XII 1766 r., b.p.; Podh IV/XL, plik 20, Specyfikacja potrzeb do monduru wielkiego..., 24 IV 1758 r., b.p.

⁸⁰ Obszlegi, czyli spolszczona nazwa niem. *Aufschlägen* – stosowana była w XVIII w. tylko do mankietów; dowodzi tego m.in. użycie tego zwrotu w stosunku do elementów umundurowania w których kłapy nie występowały np. kolet skórzany (AN w Krakowie, AS, Ap, Podh I 134, Regestr rzeczy po zmarłym jp pana kapitanie Grotowskim Regimentu Buławy Polnej Koronnej przez Pana Wjci pana Grotowskiego podstolego y sędziogo sochaczewskiego wydanych a przez pana kapitana Brodowskiego iako plenipotentą Regimentu pomienionego odebranych w Grotowicach, 28 VI 1759 r., 125, 135, 149); również w j. niemieckim kłapy zawsze odróżniano od obszlegów, zob. Hans Bleckwenn, *Die Ökonomie-Reglements des Alt-preussische Heeres* (Osnabrück: Biblio Verlag, 1973).

⁸¹ Muzeum Narodowe w Warszawie (dalej: MN w Warszawie), Portret Franciszka Bałły, MP 2445 MNW, 5622 Tc 75, b.m., ok. 1765 r., <https://cyfrowe.mnw.art.pl/pl/katalog/508531>, dostęp kwiecień 6, 2021; *Podhorce*, 72, obraz nr 539, kat. A.148.

mody polskiej i węgierskiej) składały się z dwóch elementów, co ułatwiało wywijanie połów i formowanie „fałd”, o których wspomina się w kilku miejscach, między połami pleców i przodku.⁸²

Z przodu katanki zapinane były na guziki na szamerowaniu wykonanym z białego włóczkowego sznurka, a u podoficerów ze sznurka srebrnego. Guziki przewlekano bezpośrednio przez pętlice tworzone na zakończeniu szamerowania, które prowadzono od centka, czyli półguzika, aż do krawędzi sukni wierzchniej z obu jej stron. Ustalenie dokładnej ilości łokci sznurka przeznaczonego na szamerowanie jest niestety trudne. W specyfikacji z 1754 r. dla 6 podoficerów przewidziano 385 łokci srebrnego sznurka pod mundur podoficerski i na kapuzy, natomiast dla szeregowych za pasy włóczkowe, tasiemki, węzły i oblamowania kapuz szmuklerz⁸³ określił cenę po 11 zł od żołnierza.⁸⁴ W 1761 r. dla szeregowego podano ilość sznurka pod mundur i kapuzy na 50 łokci.⁸⁵ Na początku 1752 r. do katanki i żupanika przeznaczano łącznie po 30 guzików i 60 „centków”.⁸⁶ Guziki miały formę „dentych”⁸⁷ (pustych w środku) węgierskich guzów⁸⁸ wykonanych z cyny.⁸⁹ Od 1753 r. liczbę guzików zmniejszono do ok. tuzina na suknię wierzchnią i tyleż samo na żupanik.⁹⁰ Nie da się wykluczyć, że jakieś inne guziki przeznaczano na mankiety (po jednym) i zamknięcie taszek kieszeniowych widocznych na rycinie G.N. Raspego.⁹¹ Na podstawie ceny za tuzin guzików wraz z dwoma tuzinami centków wynoszącej 3 zł możemy domniemywać, że co najmniej do 1768 r. liczba guzików nie uległa zmianie.⁹² Guziki mocowano w ten sposób, że stopkę

⁸² AN w Krakowie, AS, Ap, Podh IV/XLVII, plik 44, Regestr percept y expensy..., 27 VII 1764 r., b.p.

⁸³ Rzemieślnik zajmujący się produkcją pasmanterii.

⁸⁴ AN w Krakowie, AS, Ap, Podh IV/XLVII, plik 17, Rejestr percept y expens..., 11 IV 1754 r., b.p.

⁸⁵ Ibid., plik 25, Specyfikacja małego moderunku..., 13 VII 1761 r., b.p.

⁸⁶ Ibid., plik 23, Specyfikacja munderunku chorągwi..., 17 VII 1752 r., b.p.

⁸⁷ Ibid., Podh IV/L, plik 42, Specyfikacja potrzeb należących do mondoru wielkiego..., 20 IV 1756 r., b.p.

⁸⁸ Ibid., Podh IV/XLVII, plik 22, Regestr sprawienia barw na gemeinów..., 16 III 1753 r., b.p.

⁸⁹ Ibid., plik 16, Ogułem [sic!] spisanych rzeczy..., 29 III 1754 r., b.p.

⁹⁰ Ibid., Podh IV/XL, plik 1, Specyfikacja drobnego moderunku..., 29 VII 1755 r., b.p.; Podh IV/XLVII, plik 22, Regestr sprawienia barw na gemeinów..., 16 III 1753 r., b.p.

⁹¹ Raspe, *Accurate*, tab. 47 i 48.

⁹² AN w Krakowie, AS, Ap, Podh IV/XLVII, plik 17, Rejestr percept y expens..., 11 IV 1754 r., b.p.; plik 25, Specyfikacja małego moderunku..., 13 VII 1761 r., b.p.; plik 59, Regestr percept y expensy..., 13 XII 1766 r., b.p.; plik 85, Expens na mundur wielki..., 22 XI 1768 r., b.p.; Podh IV/XL, plik 20, Specyfikacja potrzeb do mondoru wielkiego..., 24 IV 1758 r., b.p.

przewlekano na drugą stronę materiału i przewlekano przez nią materiał: „irszane skórki”⁹³ bądź płótno⁹⁴.

Piechota węgierska prócz sukien wierzchnich otrzymywała także kitle. Noszono je latem zamiast sukni wierzchnich lub do prac gospodarczych „szanując barwy” albo na mundurze w trakcie niepogody i deszczu. W odróżnieniu od kitli noszonych przez Regiment Pieszy Buławy Polnej Koronnej, do których stosowano drelich lub płótno lniane, te wykonywano z grubego płótna konopnego. Pęczniało ono podczas deszczu i chroniło szczelnie mundur znajdujący się pod spodem. Z kolei latem kitel konopny pozbawiony podszewki lepiej oddawał nadmiar ciepła niż sukienka katanka podszyta wełnianym materiałem. Na jednego szeregowego zużywano 4,5 arszyna płótna konopnego materiału.⁹⁵ W latach 1753–1760 koszt sporządzenia kitlów wynosił 20 gr za sztukę.⁹⁶ W latach 1761–1763 koszt robocizny wzrósł do 26 gr, a od 1764 do 1766 r. wynosił 25 gr.⁹⁷ Według specyfikacji z 22 listopada 1768 r. na sporządzenie 69 kitli w Olesku przewidziano kwotę 46 zł (po 20 gr za sztukę).⁹⁸ Cena arszyna płótna konopnego była poza rokiem 1761 r. stosunkowo stała i wahała się między 14 a 16 gr. Rolę kitli u podoficerów spełniały płaszczki sukienne.

⁹³ Ibid., Podh IV/XLVII, plik 17, Rejestr percept y expens..., 11 IV 1754 r., b.p.; plik 23, Specyfikacja munderunku chorągwi..., 17 VII 1752 r., b.p.; Podh IV/L, plik 42, Specyfikacja potrzeb należących do munduru wielkiego..., 20 IV 1756 r., b.p.; plik 48, Specyfikacja potrzeb należących do munduru wielkiego..., 12 IV 1760 r., b.p.; Podh IV/XL, plik 20, Specyfikacja potrzeb do munduru wielkiego..., 24 IV 1758 r., b.p.

⁹⁴ Ibid., Podh IV/XLVII, plik 17, Rejestr percept y expens..., 11 IV 1754 r., b.p.

⁹⁵ Ibid., Podh IV/XL, plik 1, Specyfikacja drobnego moderunku..., 29 VII 1755 r., b.p.; Podh IV/XLVII, plik 17, Rejestr percept y expens..., 11 IV 1754 r., b.p.; plik 25, Specyfikacja małego moderunku..., 13 VII 1761 r., b.p.; plik 44, Rejestr percept y expensy..., 27 VII 1764 r., b.p.; Podh IV/L, plik 42, Specyfikacja potrzeb należących do munduru wielkiego..., 20 IV 1756 r., b.p.; plik 48, Specyfikacja potrzeb należących do munduru wielkiego..., 12 IV 1760 r., b.p. Jedynie wg specyfikacji z 1766 r. na żołnierza przewidziano 5 arszynów (Podh IV/XLVII, plik 59), choć już w 1768 r. za 64 kitle wygoszparowano łącznie 2 zł i 20 gr, czyli 20 gr robocizny i 4 arszyny po 15 gr (Podh IV/XLVII, plik 71).

⁹⁶ Ibid., Podh IV/XLVII, plik 1, Specyfikacja wiele jeszcze potrzeba..., 16 IX 1754 r., b.p.; plik 17, Rejestr percept y expens..., 11 IV 1754 r., b.p.; Podh IV/XL, plik 1, Specyfikacja drobnego moderunku..., 29 VII 1755 r., b.p.; plik 20, Specyfikacja potrzeb do munduru wielkiego..., 24 IV 1758 r., b.p.; Podh IV/L, plik 42, Specyfikacja potrzeb należących do munduru wielkiego..., 20 IV 1756 r., b.p.; plik 48, Specyfikacja potrzeb należących do munduru wielkiego..., 12 IV 1760 r., b.p.

⁹⁷ Ibid., Podh IV/XLVII, plik 25, Specyfikacja małego moderunku..., 13 VII 1761 r., b.p.; plik 38, Specyfikacja potrzeb należących małego moderunku..., 1 X 1763 r., b.p.; plik 44, Rejestr percept y expensy..., 27 VII 1764 r., b.p.; plik 59, Rejestr percept y expensy..., 13 XII 1766 r., b.p.

⁹⁸ Ibid., plik 85, Expens na mundur wielki..., 22 XI 1768 r., b.p.

Rolę kamizelki u „Węgrów” pełnił żupanik, zwany także katanką spodnią. Wykonywano go z sukna szafirowego. Z wyglądu przypominał huzarski dołman, czyli krótką kurtkę zapinaną na rząd guzów i pętlíc wykonanych ze sznurka. Jak wskazuje na to portret rotmistrza Franciszka Bałły, żupanik miał niewielki sterczący kołnierzyk-stójkę.⁹⁹ Posiadamy zaledwie kilka wskazówek konstrukcyjnych pozwalających rekonstruować wygląd katanki spodniej. Wiemy, że jej przód podszywany był kirem szafirowym,¹⁰⁰ a reszta płótnem konopnym.¹⁰¹ Zdarzały się przypadki podszywania całości płótnem – tak uczyniono m.in. z żupanikami sporządzonymi dla rekrutów w zastępstwie żupaników skradzionych przez dezertérów. Zużyto wówczas po 3 arszyny na kapuzy (0,5) i katanki spodnie (2,5).¹⁰² Z kolei w 1761 r. pod żupaniki zużyto już tylko 2 arszyny płótna.¹⁰³ Nie wiemy, czy wynikało to ze skrócenia katek spodnich, czy raczej z wykorzystania do ich podszycia zapasów kiru szafirowego, którego nie wymieniono podobnie jak sukna czerwonego na 6 sporządzonych w tym samym czasie katek wierzchnich.

Prawdopodobnie żupaniki posiadały długie rękawy, na co wskazuje spora ilość materiału przeznaczanego na ich sporządzenie – około 2,5 – 2 i 5/8 łokcia sukna, pomimo iż były zdecydowanie krótsze niż np. kamizelki piechoty autoramentu cudzoziemskiego, na które przeznaczano 1 łokieć sukna.¹⁰⁴ Przód był – podobnie jak w katekach wierzchnich – szamerowany, z guzikami w tej samej ilości co na sukni wierzchniej, która w 1752 r. wynosiła 15 sztuk, a od 1753 r. tuzin oraz dwukrotność tej liczby centków.¹⁰⁵ Ponadto żupaniki posiadały haftki.¹⁰⁶ W żupanikach węgierskich w tym

⁹⁹ MN w Warszawie, Portret Franciszka Bałły, MP 2455 MNW, 5622 Tc 75, b.m., ok. 1765 r.; *Podhorce*, obraz A.148, b.n.s.

¹⁰⁰ AN w Krakowie, AS, Ap, Podh IV/XLVII, plik 13, Specyfikacja rekwizytów..., 29 III 1754 r., b.p.

¹⁰¹ *Ibid.*, Podh IV/XL, plik 1, Specyfikacja drobnego moderunku..., 29 VII 1755 r., b.p.; Podh IV/XLVII, plik 25, Specyfikacja małego moderunku..., 13 VII 1761 r., b.p.

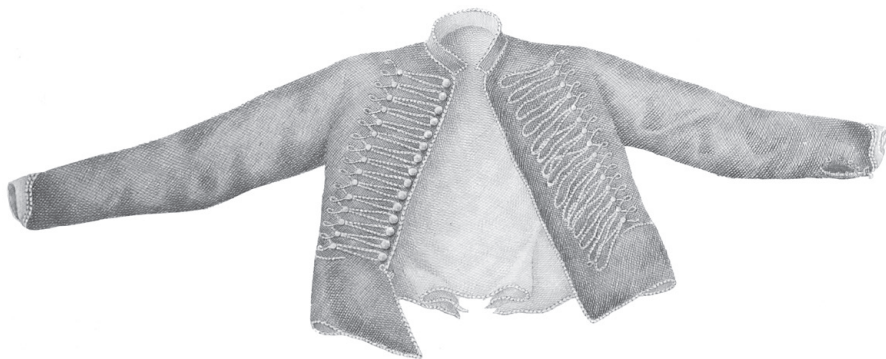
¹⁰² *Ibid.*, Podh IV/XL, plik 1, Specyfikacja drobnego moderunku..., 29 VII 1755 r., b.p.

¹⁰³ *Ibid.*, Podh IV/XLVII, plik 25, Specyfikacja małego moderunku..., 13 VII 1761 r., b.p.

¹⁰⁴ *Ibid.*, Podh IV/XL, plik 1, Specyfikacja drobnego moderunku..., 29 VII 1755 r., b.p.; Podh IV/XLVII, plik 22, Regestr sprawienia barw na gemeinów..., 16 III 1753 r., b.p.; plik 23, Specyfikacja munderunku chorągwi..., 17 VII 1752 r., b.p.

¹⁰⁵ *Ibid.*, Podh IV/XLVII, plik 22, Regestr sprawienia barw na gemeinów..., 16 III 1753 r., b.p.; Podh IV/XL, plik 1, Specyfikacja drobnego moderunku..., 29 VII 1755 r., b.p.

¹⁰⁶ *Ibid.*, Podh IV/XLVII, plik 23, Specyfikacja munderunku chorągwi..., 17 VII 1752 r., b.p. Specyfikacje wymieniają także generalnie „haftki pod mundur”; AN w Krakowie, AS, Ap, Podh IV/XL, plik 20, Specyfikacja potrzeb do mondurow wielkiego..., 24 IV 1758 r., b.p.; Podh IV/XLVII, plik 38, Specyfikacja potrzeb należących małego moderunku..., 1 X 1763 r.,

Ryc. 1. Dołman węgierski. Źródło: ÖStA/KA, BS L IV, 32, „Allgemeiner Aufriss”, Dritten Theils, Erster Abschnitt, fot. J. Hofman

okresie umieszczano je na zakończeniach rękawów i na końcu szamerowania. Dla austriackich dołmanów dla huzarów przewidywano 12 par haftek – 10 pod rękawy i 2 na zapięcia szamerowania.¹⁰⁷

Charakterystyczną cechą munduru węgierskiego były długie, wąskie spodnie sięgające do kostek. Spodnie takie nosiły regimenty węgierskie w armii austriackiej i krojem przypominały one współczesne portki góralskie (z których te ostatnie się wywodzą).¹⁰⁸ Spodnie te z przodu, dzięki klapce, przypominały tylko z grubsza pludry noszone w autoramencie cudzoziemskim. Krojone były z dwóch elementów – obu boków, których szew łączył nogawki na tyle.¹⁰⁹ W chorągwi hetmana polnego na jedną parę

b.p.; plik 59, Registr percepty y expensy..., 13 XII 1766 r., b.p.; plik 85, Expens na mundur wielki..., 22 XI 1768 r., b.p.

¹⁰⁷ Österreichischen Staatsarchiv-Kriegsarchiv w Wiedniu (dalej: ÖStA/KA), Bildersammlung und Audiovisuellesammlungen, Uniformen (dalej: BS L IV), 32, „Allgemeiner Aufriss und Beschreibungen Sammentlicher Montours- und Rüstungs-Gattungen, Feld Requisiten und Kriegs Gerätschaften für die kaiserliche königliche Truppen zu Fuss und zu Pferd,” Dritten Theil, Erster Abschnitt, b.m., [ca. 1768–1773], 45 oraz ryciny, rkps; Szabó Csabáné, *Egy 18. századi férfi öltözet restaurálása*, dostęp kwiecień 6, 2021, <http://www.egrivar.hu/dobo-istvan-varmuzeum/szakmai-munka/blog/421-18-szazadi-ferfi-oltozet-restauralasa?fbclid=IwAR0t4ojZ2SNAaSBPeH-it5iNvVbidgNQ3hfCOWee2kA8volqmyycQS-jedzU>].

¹⁰⁸ ÖStA/KA, BS L IV, 32, „Allgemeiner Aufriss...,” Zwölfter Theil, b.m., [ca. 1769–1773], 33–35 wraz z ryciną, rkps.

¹⁰⁹ Eva Hottó, „Dekonstrukció és rekonstrukcióa XVII–XVIII. Századi magyar férfi öltözetek jellemző szabásformáinak rekonstrukciós elemzése,” praca doktorska, Nyugat-Magyarországi Egyetem, Sopron 2014, 74–80, mps.

spodni używano po 2 łokcie¹¹⁰ sukna szafirowego, lepszego dla podoficerów („czterdziestowego” w cenie 6–8 zł) i gorszego dla szeregowych (po 3 zł i 20 gr).¹¹¹ Z przodu znajdowała się klapka, której rozporki zdobiono sznurkiem – białym, włóczkowym u szeregowych i do 1753 r. kaprali i felczera, lub posrebrzonym u wachmistrza i podchorążego, a od 1754 r. u wszystkich podoficerów, a zapinano za pomocą haftek.¹¹² Zapewne możemy w tym rozwiązaniu dostrzec pierwotną wersję góralskich parzenic (ozdobnych wzorów). Sznurek ten stanowił zdobienie również na szwach zewnętrznych, tak wyrażście podkreślonych na późniejszych rycinach Raspego.¹¹³ Zmieniająca się ilość stosowanego do zdobienia spodni sznurka wskazuje, iż „szamerunek” wzbogacano (nawet do 12 łokci) lub zubażano (8–10 łokci) w zależności od możliwości finansowych kompanii.¹¹⁴

Tabela 1. Ilość zużytej pasmanterii na obszycie spodni podoficerów i szeregowych w latach 1753–1767

Spodnie	wrzesień 1753	1755	1761	1763	1767
Sznurki srebrne	8 łokci	10 łokci	10 łokci	9 łokci	10 łokci
Sznurki białe	8 łokci	10 łokci	12 łokci	9 łokci	8 łokci
Cena za łokieć	2 gr	2 gr	2,5 gr	1,5 gr	1,5 gr

Źródło: oprac. własne autora na podstawie AN w Krakowie, AS, Ap, Podh IV/XLVII, pliki: 11, 25, 38, 71; Podh IV/XL, plik 1.

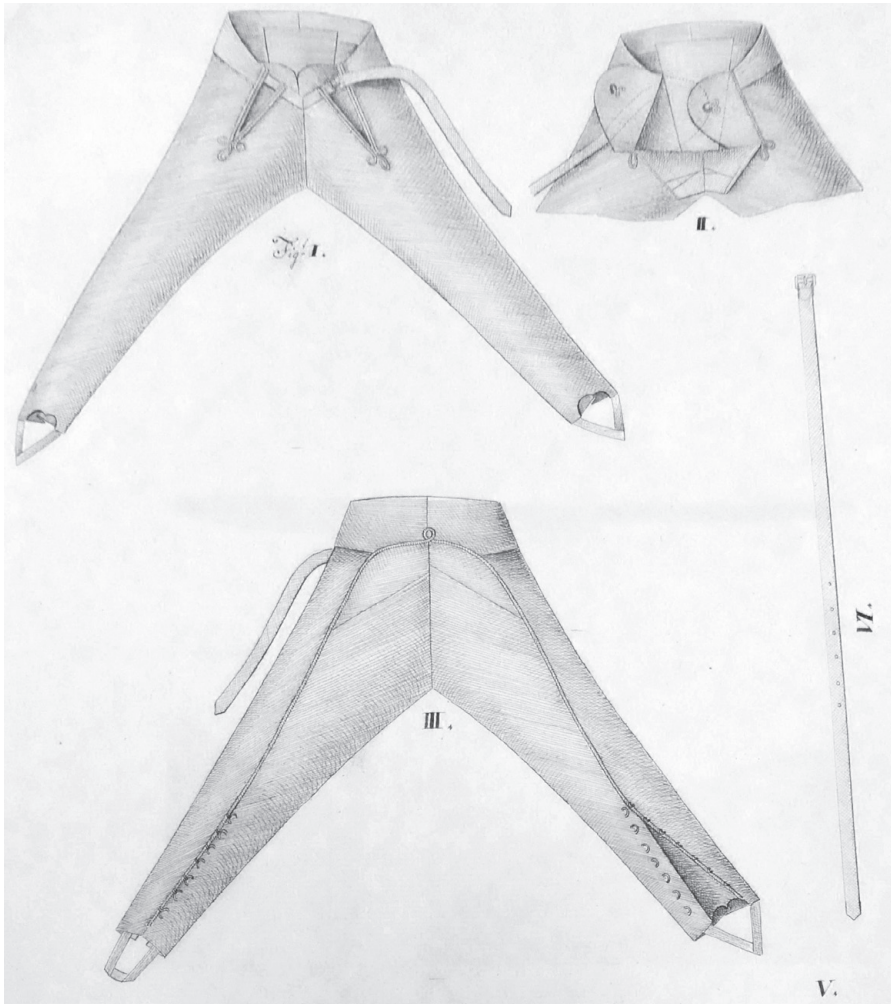
¹¹⁰ AN w Krakowie, AS, Ap, Podh IV/XLVII, plik 11, Regestr percepty y expensy na drobny moderunek..., 8 IX 1753 r., b.p.; plik 38, Specyfikacja potrzeb należących małego moderunku..., 1 X 1763 r., b.p.; w 1755 r. na wykonanie spodni przeznaczono po 2 łokcie i 1 ćwierć sukna, co wskazuje na węższą szerokość zastosowanej tkaniny; Podh IV/XL, plik 1, Specyfikacja drobnego moderunku..., 29 VII 1755 r., b.p.; Podh IV/XLVII, plik 71, Specyfikacja potrzeb należących..., 1768 r., b.p.

¹¹¹ Ibid., Podh IV/XLVII, plik 11, Regestr percepty y expensy na drobny moderunek..., 8 IX 1753 r., b.p.; plik 22, Regestr sprawienia barw na gemeinów..., 16 III 1753 r., b.p.; plik 38, Specyfikacja potrzeb należących małego moderunku..., 1 X 1763 r., b.p.; plik 71, Specyfikacja potrzeb należących..., 1768 r., b.p.; Podh IV/XL, plik 1, Specyfikacja drobnego moderunku..., 29 VII 1755 r., b.p.

¹¹² Ibid., Podh IV/XLVII, plik 11, Regestr percepty y expensy na drobny moderunek..., 8 IX 1753 r., b.p.

¹¹³ Raspe, *Accurate*, tab. 47.

¹¹⁴ AN w Krakowie, AS, Ap, Podh IV/XLVII, plik 11, Regestr percepty y expensy na drobny moderunek..., 8 IX 1753 r., b.p.; plik 25, Specyfikacja małego moderunku..., 13 VII 1761 r., b.p.; plik 71, Specyfikacja potrzeb należących..., 1768 r., b.p.; Podh IV/XL, plik 1, Specyfikacja drobnego moderunku..., 29 VII 1755 r., b.p.

Ryc. 2. Spodnie węgierskie.

Źródło: ÖStA/KA, BS L IV, 32, „Allgemeiner Aufriss...”, Zwölfter Theil, fot. J. Hofman

Spodnie te zapinane były na skórzany („rzemienny”) pasek ze sprzączką.¹¹⁵ Cena paska do spodni ze sprzączką wynosiła do 1760 r. 15 gr, następnie osiągnęła w 1761 r. rekordową cenę 26 gr, by następnie spaść do 19,5–18 gr w latach 1763–1764 i 15 gr w 1766 r. Poniższa tabela wskazuje, iż paski zakupywano dla wszystkich żołnierzy przy okazji wielkiego munduru, natomiast *deces*, czyli ubytki pojawiające się w wyniku dezercji,

¹¹⁵ Ibid., Podh IV/XLVII, plik 25, Specyfikacja małego moderunku..., 13 VII 1761 r., b.p.; plik 85, Expens na mundur wielki..., 22 XI 1768 r., b.p.; ÖStA/KA, BS L IV, 32, „Allgemeiner Aufriss...”, Zwölfter Theil, b.m., [ca. 1769–1773], 33, rkps.

uzupełniano przy okazji zakupów „małego munduru” po wyższych cenach. Niestety brak kompletu dokumentów, prezentujących zakupy dokonywane w ramach „małego munduru”, nie pozwala na pełne określenie potrzeb chorągwi w zakresie zaopatrzenia w ten element.

Tabela 2. Ceny sporządzenia pasów skórzanych do spodni w latach 1756–1766

	1756	1758	1760	1761	1763	1764	1766
Rodzaj dokumentu	Wielki mundur	Wielki mundur	Mały mundur	Mały mundur	Mały mundur	Wielki mundur	Wielki mundur
Koszt za sztukę	15 gr	15 gr	15 gr	26 gr	19,5 gr	18 gr	15 gr
Liczba szt.	70	70	70	10	10	70	70

Źródło: oprac. własne autora na podstawie AN w Krakowie, AS, Ap, Podh IV/XLVII, pliki: 25, 38, 44, 59; Podh IV/XL, plik 20; Podh IV/L, pliki: 42, 48.

Ponadto do spodni używano haftek¹¹⁶, najprawdopodobniej do zapinania nogawek i wspomnianej przedniej klapy, tak wyraźnie wskazanej na rycinie z *Kriegsarchiv* w Wiedniu.¹¹⁷ Nogawki sukiennej spodni węgierskich zapinano w armii austriackiej na 7 rzędów haftek każdą, a piętnastą parę przeznaczano pod klapkę.¹¹⁸ Podszewkę do spodni zarówno szeregowych, jak i podoficerów wykonywano z dwóch arszynów grubego płótna konopnego.¹¹⁹ Było to zdecydowanie więcej niż przeznaczano na podszewkę w spodniach austriackich, w których była to jedynie trzecia część łokcia – głównie pod tył i kolana.¹²⁰ Możemy więc wnioskować, iż podszewka w spodniach w chorągwi Rzewuskiego znajdowała się poza stanem na całości materiału.

¹¹⁶ AN w Krakowie, AS, Ap, Podh IV/L, plik 42, Specyfikacja potrzeb należących do munduru wielkiego..., 20 IV 1756 r., b.p.; plik 48, Specyfikacja potrzeb należących do munduru wielkiego..., 12 IV 1760 r., b.p.; Podh IV/XLVII, plik 25, Specyfikacja małego moderunku..., 13 VII 1761 r., b.p.; plik 38, Specyfikacja potrzeb należących małego moderunku..., 1 X 1763 r., b.p.; plik 44, Registr percepty y expensy..., 27 VII 1764 r., b.p.; plik 71, Specyfikacja potrzeb należących..., 1768 r., b.p.

¹¹⁷ ÖStA/KA, BS L IV, 32, „Allgemeiner Aufriss...”, Zwölfter Theil, b.m., [ca. 1769–1773], 33–35, rkps.

¹¹⁸ Ibid.

¹¹⁹ AN w Krakowie, AS, Ap, Podh IV/XLVII, plik 11, Registr percepty y expensy na drobny moderunek..., 8 IX 1753 r., b.p.; plik 25, Specyfikacja małego moderunku..., 13 VII 1761 r., b.p.; Podh IV/XL, plik 1, Specyfikacja drobnego moderunku..., 29 VII 1755 r., b.p.

¹²⁰ ÖStA/KA, BS L IV, 32, „Allgemeiner Aufriss...”, Zwölfter Theil, b.m., [ca. 1769–1773], 33–35, rkps.

Żołnierze nosili „buty węgierskie”. W 1752 r. kosztowały one 4 zł.¹²¹ W specyfikacji z 1754 r. opisano je jako „Buty czarne, sznurkowane, krojem węgierskim o dwóch podszwach”.¹²² Owa podwójna podeszwa stanowi polski odpowiednik „*Doppelsohle*” – czyli podpodeszwy. Z kolei w 1755 r. określono je jako but „na obcasach niemiecki”.¹²³ Przypuszczać możemy, iż krojem buty te nie zmieniły zasadniczo wyglądu, gdyż wspomniany opis z 1755 r. wzmiankował m.in. trzy łokcie sznurka włóczkowego w cenie 2 gr za łokieć do „obsznrkowania” cholew tychże butów (rok później sznurek kosztował 1,5 gr¹²⁴), co zgadza się z charakterystyką obuwia zamawianego w 1765 r. – buty te miały być „na abcasach, krojem węgierskim y sznurkowane cholewy”.¹²⁵ Buty węgierskie ze względu na kształt (cholewy sięgały za kostkę), były droższe od trzewików noszonych przez żołnierzy Regimentu Pieszego Buławy Polnej Koronnej. Jeden z wariantów takich butów posiadających bardzo wysoko usytuowane kwatery, czyli cholewkę sięgającą nawet 16 cm od podeszwy, opisane jako „*Hungarische art*” przedstawiono w „*Allgemeiner Aufriss...*” z drugiej połowy XVIII w.¹²⁶ Buty takie odpowiadają zarówno opisowi źródłowemu, jak i grafice Raspego. Na początku lat pięćdziesiątych XVIII w. kosztowały między 4 a 5 zł, następnie ich cena wzrosła do 5,5 (1756), 6 (1760–1764), a później nawet 7,5 zł za sztukę.

Ryc. 3. Buty węgierskie. Źródło: ÖStA/KA, BS L IV, 32, „*Allgemeiner Aufriss...*”, Zwölfter Theil, fot. J. Hofman

¹²¹ AN w Krakowie, AS, Ap, Podh IV/XLVII, plik 23, Specyfikacja munderunku chorągwi..., 17 VII 1752 r., b.p.

¹²² Ibid., plik 16, Ogulem [sic!] spisanych rzeczy..., 29 III 1754 r., b.p.

¹²³ Ibid., Podh IV/XL, plik 1, Specyfikacja drobnego moderunku..., 29 VII 1755 r., b.p.

¹²⁴ Ibid., Podh IV/L, plik 42, Specyfikacja potrzeb należących do munduru wielkiego..., 20 IV 1756 r., b.p.

¹²⁵ Ibid., Podh III, pudło IV/1, plik 50, Rolla lenugowa chorągwi piechoty węgierskiej buławy polnej koronnej, Zahorce, luty 1757 r., b.p.; Podh IV/L, plik 42, Specyfikacja potrzeb należących do munduru wielkiego..., 20 IV 1756 r., b.p.; plik 48, Specyfikacja potrzeb należących do munduru wielkiego..., 12 IV 1760 r., b.p.; Podh III, pudło IV/1, plik 48, Specyfikacja butów należących dla ludzi chorągwi piechoty węgierskiej komputowy JW. pana wojewody krakowskiego hetmana polnego koronnego a to die prima februarii ad primam Augusti 1765 a[nn]o to iest na puł roku która specyfikacja podaie się panu dobrodziejowi, Podhorce, 7 II 1765 r., b.p.

¹²⁶ ÖStA/KA, BS L IV, 32, „*Allgemeiner Aufriss...*”, Zwölfter Theil, b.m., [ca. 1769–1773], 49–56, 147, ryc. 10, rkps.

Tabela 3. Ceny obuwia w latach 1752–1768

Rok	Cena	Rok	Cena
1752	4 zł	1 II 1760	6 zł
16 III 1753	4 zł	12 IV 1760	6 zł
8 IX 1753	4 zł 25 gr	II 1761	7 zł
1754	5 zł 15 gr	13 VII 1761	8 zł (*)
1755	6 zł	1763	6 zł
1756	5 zł 15 gr	1764	6 zł
I 1757	6 zł	1765	7 zł 15 gr**
II 1757	6 zł 10 gr**	1766	7 zł
1758	6 zł*	25 I 1768	7 zł
1760	6 zł 15 gr**	1768	6 zł 15 gr

* ze sznurkiem

** ze sznurkiem i podkuciem

Źródło: oprac. własne autora na podstawie: AN w Krakowie, AS, Ap, Podh IV/XLVII, pliki: 11, 17, 22, 23, 25, 32, 39, 48, 59, 75, 85; Podh IV/XL, pliki: 1, 6, 20; Podh IV/L, pliki: 42, 48; Podh III, pudło IV/1, pliki: 48, 50, 78, 90.

Z innych rachunków wiemy, że buty te wzmacniano „podkówkami”, które przybijali kowale.¹²⁷ Płacono za tę usługę początkowo 6 gr a następnie 8, 12, 13 a nawet 15 gr. Z innego rachunku z 1764 r. wynika, że podkuwano jedynie buty szeregowych, gdyż buty „unterofficerów robią na obcasach”, co oznaczało, iż były one wyższe niż u szeregowych i zużywały się wolniej.¹²⁸

Tabela 4. Koszty podkucia obuwia szeregowych w latach 1753–1764

Rok	Cena	Rok	Cena
1753	6 gr	1761	10 gr
1754	8 gr	16 I 1763	12 gr
11 II 1756	6 gr	1 X 1763	13 gr
20 IV 1756	8 gr	28 I 1764	15 gr
1758	8 gr	27 VII 1764	13 gr
1760	8 gr		

Źródło: oprac. własne autora na podstawie: AN w Krakowie, AS, Ap, Podh IV/XLVII, pliki: 1, 17, 22, 32, 38, 39, 44; Podh IV/XL, pliki: 6, 20; Podh IV/L, pliki: 42, 48; Podh III, pudło IV/1, plik 90.

¹²⁷ AN w Krakowie, AS, Ap, Podh IV/XLVII, plik 15, [Kwit na odebranie pieniędzy do podszycia i podkucia butów przez Michała Erdellego], b.m., 20 I 1754 r., b.p.; plik 29, Rolla lenugowa chorągwi piechoty węgierskiej komputowej JWjmci pana wojewody podolskiego hetmana polnego koronnego, Zahorce, 1–24 II 1762 r., b.p.; Podh III, pudło VI/1, plik 50, Rolla lenugowa chorągwi..., luty 1757 r., b.p.

¹²⁸ Ibid., Podh IV/XLVII, plik 39, Specyfikacja butów nowych należących dla ludzi chorągwi piechoty węgierskiej komputowej pana [Wacława] Rzewuskiego wojewody krakowskiego het-

Posiadamy kilka źródeł, które potwierdzają fakt podszywania butów węgierskich w latach 1754–1755.¹²⁹ Nie wiemy, czy w okresie 1756–1768 buty nadal podszywano, czy wykonywane już były z „podszyciem”. Ceny podszywania butów kształtowały się jak w tabeli poniżej.

Tabela 5. Koszty podszywania obuwia szeregowych w latach 1753–1755

Rok	1753	20 I 1754	16 III 1754	1755
Cena	2 zł 6 gr	2 zł 6 gr*	3 zł	2 zł 18 gr

* z podkuciem

Źródło: oprac. własne autora na podstawie: AN w Krakowie, AS, Ap, Podh IV/XLVII, pliki: 9, 15; Podh III, pudło IV/1, pliki: 4, 26.

Buty sporządzano lokalnie. W 1754 r. rozważano zamówienie gotowych w Chelmie lub Brodach, w 1763 r. zawarto kontrakt z szewcami podhoreckimi, a w latach 1766–1768 wykonanie zlecano szewcom w Olesku.¹³⁰

Rolę pendentów u żołnierzy węgierskich pełniły pasy skórzane do szabli. Dodatkowo na żupanikach nosili oni ozdobne pasy włóczkowe „prze-rabiane” węzłami, w formie pasów noszonych przez formacje huzarskie w Prusach i Austrii w tym samym czasie.¹³¹ Początkowo podoficerowie mieli nosić pasy „kamelharowe, pąsowe z węzłami szafirowymi srebrem prze-rabianymi”.¹³² Zrezygnowano jednak ze zdobienia ich srebrem, zastępując

mana polnego koronnego a die prima Februarii ad primam August 1764, która specyfikacja z wyrażeniem osób podaie się panu, Podhorce, 28 I 1764 r., b.p.

¹²⁹ Ibid., Podh III, pudło IV/1, plik 4, Regestr podszywania butów od chorągwi piechoty węgierskiej buławy polnej koronnej, Zahorce, 1 I 1753 r., b.p.; plik 26, Regestr podszywania butów dla ludzi chorągwi piechoty węgierskiej buławy polnej koronnej, Zahorce, 1 I 1755 r., b.p.; plik 48, Rolla lenugowa chorągwi piechoty węgierskiej jaśnie wielmożnego Jmci pana wojewody podolskiego, hetmana polnego koronnego, Zahorce, 1–24 I 1757 r., b.p.; Podh IV/XLVII, plik 9, [Kwit na odebrane...], 16 V 1754 r., b.p.; plik 15, [Kwit na odebranie pieniędzy...], 20 I 1754 r., b.p.

¹³⁰ Ibid., Podh III, pudło IV/1, plik 48, Specyfikacja butów należących..., 7 II 1765 r., b.p.; Podh IV/XLVII, plik 16, Ogułem [sic!] spisanych rzeczy..., 29 III 1754 r., b.p.; plik 39, Specyfikacja butów nowych należących..., 28 I 1764 r., b.p.; plik 75, Specyfikacja należących butów dla ludzi chorągwi piechoty węgierskiej buławy polnej koronnej, a die 1ma February 1768 ad diem 1mam February Anni ejusdem, Podhorce, 25 I 1768 r., b.p.; plik 85, Expens na mundur wielki..., 22 XI 1768 r., b.p.; Podh IV/L, plik 42, Specyfikacja potrzeb należących do mondurow wielkiego..., 20 IV 1756 r., b.p.

¹³¹ ÖStA/KA, BS L IV, 32, „Allgemeiner Aufriss...”, Erster Theil, b.m., [ca. 1769–1773], 109, ryc. 5, rkps; Daniel Hohrath, *The Uniforms of the Prussian Army under Frederick the Great from 1740 to 1786*, t. 1–2 (Vienna: Verlag Militaria, 2011), 1:84; 2:619, 665.

¹³² AN w Krakowie, AS, Ap, Podh IV/XLVII, plik 16, Ogułem [sic!] spisanych rzeczy..., 29 III 1754 r., b.p.

kruszec jedwabiem.¹³³ Szeregowi i muzycy nosili pasy „włóczkowe z węzłami włóczkowymi, szafirowymi”.¹³⁴ Pasy podoficerskie kosztowały przynajmniej do 1766 r. po 10 zł za sztukę, natomiast wełniane pasy szeregowych rozliczane były wraz z resztą „potrzeb włóczkowych”.¹³⁵ Wydaje się, iż poza uroczystym i ozdobnym charakterem pasy włóczkowe nie pełniły żadnej użytkowej roli.

Chorągiew Piechoty Węgierskiej Buławy Polnej Koronnej posiadała etatowo dwóch fajfrów oraz dwóch doboszy.¹³⁶ Podobnie jak w regimencie pieszym, tak w chorągwi węgierskiej za czasów hetmana wielkiego koronnego Potockiego muzycy posiadali odwrócone kolory – szafirowe suknie wierzchnie podszyte kirem w tym samym kolorze i czerwone żupaniki wraz ze spodniami. Kolory te noszono aż do 1752 r.¹³⁷ Później Wacław Rzewuski ujedynił barwę muzyków

Ryc. 4. Pas włóczkowy. Źródło: ÖStA/KA, BS L IV, 32, „Allgemeiner Aufriss...” Erster Theil, fot. J. Hofman

¹³³ Ibid., plik 17, Rejestr percept y expens..., 11 IV 1754 r., b.p.

¹³⁴ Ibid., Podh IV/XL, plik 20, Specyfikacja potrzeb do munduru wielkiego..., 24 IV 1758 r., b.p.; Podh IV/XLVII, plik 16, Ogulem [sic!] spisanych rzeczy..., 29 III 1754 r., b.p.

¹³⁵ Ibid., Podh IV/XLVII, plik 17, Rejestr percept y expens..., 11 IV 1754 r., b.p.; plik 44, Regestr percept y expensy..., 27 VII 1764 r., b.p.; plik 59, Regestr percept y expensy..., 13 XII 1766 r., b.p.; plik 85, Expens na mundur wielki..., 22 XI 1768 r., b.p.; Podh IV/L, plik 42, Specyfikacja potrzeb należących do munduru wielkiego..., 20 IV 1756 r., b.p.; plik 48, Specyfikacja potrzeb należących do munduru wielkiego..., 12 IV 1760 r., b.p.; Podh IV/XL, plik 20, Specyfikacja potrzeb do munduru wielkiego..., 24 IV 1758 r., b.p.

¹³⁶ Zob. aneks nr 2; AN w Krakowie, AS, Ap, Podh III, pudło IV/1, pliki 1–205f, Role lenugowe, 1752–1769, b.p.

¹³⁷ AN w Krakowie, AS, Ap, Podh IV/XLVII, plik 23, Specyfikacja munderunku chorągwi..., 17 VII 1752 r., b.p.; Podh III, pudło IX/III, plik 14, Specyfikacja odebranego moderunku..., 7 II 1749 r., b.p.; Podh III, pudło V/1, plik 3, [Specyfikacja] na chorągwie regimentu pieszego..., 14 II 1749 r., b.p.

i szeregowych, a jedynym widocznym wyróżnieniem pozostały dodatkowe borty „doboskie”, czyli wełniana ozdobna pasmanteria w formie tkanej lub plecionej taśmy. Naszywano je najprawdopodobniej jedynie na rękawy katanek wierzchnich. Ich ilość uległa także ograniczeniu. W specyfikacji na 1752 r. przewidziano 67 łokci taśmy dla czterech muzyków, a w specyfikacjach z okresu 1754–1764 już tylko po 10 łokci na osobę.¹³⁸ W 1766 r. zamówiono jej już 46 łokci, jednak w niższej cenie, po 12 gr, podczas gdy wcześniej, do 1764 r., płacono za nią po 20 gr.¹³⁹ W opisywanym okresie przez szeregi muzyków przewinęło się co najmniej 6 fajfrów i 12 doboszy. Niektórzy służyli bardzo krótko po zaledwie 1–3 miesiące (np. Józef Niedzielski, Franciszek Jankowski, Jan Meron – dwukrotnie), inni po okresie służby muzycznej stawali się szeregowymi (m.in. Piotr Buczko, Sebastian Wierzbicki, Maciej Balicki po 1769 r., Wojciech Bisiur, Jan Kopczyński) lub odwrotnie – porzucali karabin na rzecz piszczałki (Ignacy Dzwoniecki, Marcin Kopczyński, Mikołaj Lewandowski), bądź bębna (Balicki po czerwcu 1763 r., Józef Majewski, Meron, Mosakiel po grudniu 1760 r.). Niektórzy (Stanisław Mosakiel, Antoni Wierzbicki) bębniłi dorywczo, co raczej było konsekwencją braków kadrowych niż chęci zmiany funkcji żołnierskiej. Jak wynika z analizy zestawienia osobowego muzyków, średni okres służby wynosił 1 rok i 9 miesięcy. Prawie dwukrotnie wyższy był średni czas służby fajfrów.¹⁴⁰ Przy tak dużej rotacji można zastanawiać się nad faktycznym wykorzystaniem bort jako elementu zdobniczego munduru doboszy. Niestety brak materiału źródłowego nie pozwala odpowiedzieć na to pytanie.

Jak już zostało wspomniane, mundur podoficerów różnił się od munduru szeregowych zastosowaniem srebrzonych sznurków i tasiemek oraz lepszym jakościowo sukniem. Analiza zachowanych specyfikacji wskazuje, że po przejściu dowództwa nad chorągwią przez Rzewuskiego zmienił się nieco sposób dystyngowania podoficerów. Wcześniej każdy z nich otrzymywał po 8 łokci srebrnego galonu, kosztującego po 3 zł za łokieć.¹⁴¹ Później próbowano wprowadzić rozróżnienie między wachmistrzem i podchorążym a felczerem i kapralami. Ci pierwsi mieli otrzymać 12 łokci „galonu srebrnego gładkiego, pojedynkowego, na półtora cala szerokiego” do katanek

¹³⁸ Ibid., Podh IV/XLVII, plik 17, Rejestr percept y expens..., 11 IV 1754 r., b.p.; plik 44, Rejestr percept y expensy..., 27 VII 1764 r., b.p.; Podh IV/L, plik 42, Specyfikacja potrzeb należących do munduru wielkiego..., 20 IV 1756 r., b.p.; plik 48, Specyfikacja potrzeb należących do munduru wielkiego..., 12 IV 1760 r., b.p.; Podh IV/XL, plik 20, Specyfikacja potrzeb do munduru wielkiego..., 24 IV 1758 r., b.p.

¹³⁹ Ibid., Podh IV/XLVII, plik 59, Rejestr percept y expensy..., 13 XII 1766 r., b.p.

¹⁴⁰ Zob. aneks nr 2.

¹⁴¹ AN w Krakowie, AS, Ap, Podh IV/XLVII, plik 23, Specyfikacja munderunku chorągwi..., 17 VII 1752 r., b.p.

wierzchnich i spodni, pozostali zaś po 9 łokci takiego samego galonu. Dodatkowo każdy miał otrzymać 2,5 łokcia galonu „na ieden palec szerokiego” do oblamowania kapuz.¹⁴² Zdaje się jednak, że nie wprowadzono tych rozwiązań w życie, gdyż w kwietniu 1754 r. zapotrzebowano jedynie 46 łokci galonu szerokiego do szamerowania sześciu mundurów podoficerskich i po 20 łokci galonu wąskiego do kapuz i na cyfry na nich wyszywane.¹⁴³ Dokładne prześledzenie zmian w ilości galonów jest niezwykle trudne, gdyż często określa się je tymi samymi nazwami i w efekcie nie bardzo wiemy, czy mamy do czynienia z galonem przeznaczonym na mundur czy/lub/i na kapuzę. Dodatkowo w źródłach pojawia się tajemniczy zapis o kutasikach srebrnych dodawanych do fałd sukien wierzchnich.¹⁴⁴ Do szamerowania używano „sznurków srebrem powlekanych” w ilości 385 łokci.¹⁴⁵

W 1766 r. rozróżnienie na galon szeroki i wąski już nie występowało, a podoficerowie otrzymali 80 łokci „galonu srebrnego pojedynczego” na mundur i do oblamowania kapuz, jednocześnie do szamerowania guzików szmuklerz miał sporządzić 372 łokcie (po 62 łokci na osobę) „sznurku srebrem powlekanych”.¹⁴⁶ Koszt uszycia munduru podoficerskiego wraz z płaszczem wynosił 5 zł¹⁴⁷, od 1758 r. 6 zł¹⁴⁸, a następnie od 1762 r. 6,5 zł.¹⁴⁹

Jednym z wyróżników munduru podoficerskiego były płaszcze sporządzane w ramach wielkiego munduru. Wykonywano je z ordynaryjnego sukna czerwonego i podszywano częściowo szafirowym kirem. W 1752 r. na płaszcze przeznaczano 6 łokci sukna i 1,25 kiru, a od 1754 r. już 8 łokci sukna i 2 łokcie kiru.¹⁵⁰

¹⁴² Ibid., plik 13, Specyfikacja rekwizytów..., 29 III 1754 r., b.p.

¹⁴³ Ibid., plik 17, Rejestr percept y expens..., 11 IV 1754 r., b.p.

¹⁴⁴ Ibid., plik 44, Regestr percept y expensy..., 27 VII 1764 r., b.p.; plik 59, Regestr percept y expensy..., 13 XII 1766 r., b.p.

¹⁴⁵ Ibid., Podh IV/XL, plik 20, Specyfikacja potrzeb do monduru wielkiego..., 24 IV 1758 r., b.p.; Podh IV/L, plik 48, Specyfikacja potrzeb należących do monduru wielkiego..., 12 IV 1760 r., b.p.

¹⁴⁶ Ibid., Podh IV/XLVII, plik 59, Regestr percept y expensy..., 13 XII 1766 r., b.p.

¹⁴⁷ Ibid., Podh IV/L, plik 42, Specyfikacja potrzeb należących do monduru wielkiego..., 20 IV 1756 r., b.p.; Podh IV/XLVII, plik 1, Specyfikacja wiele ieszcze potrzeba..., 16 IX 1754 r., b.p.; plik 13, Specyfikacja rekwizytów..., 29 III 1754 r., b.p.; plik 17, Rejestr percept y expens..., 11 IV 1754 r., b.p.

¹⁴⁸ Ibid., Podh IV/XL, plik 20, Specyfikacja potrzeb do monduru wielkiego..., 24 IV 1758 r., b.p.; Podh IV/L, plik 48, Specyfikacja potrzeb należących do monduru wielkiego..., 12 IV 1760 r., b.p.

¹⁴⁹ Ibid., Podh II 131, Specyfikacja rekwizytów dla..., 21 IV 1762 r., 49; Podh IV/XLVII, plik 44, Regestr percept y expensy..., 27 VII 1764 r., b.p.; Podh IV/XLVII, plik 59, Regestr percept y expensy..., 13 XII 1766 r., b.p.

¹⁵⁰ Ibid., Podh IV/XLVII, plik 13, Specyfikacja rekwizytów..., 29 III 1754 r., b.p.; plik 23, Specyfikacja munderunku chorągwi..., 17 VII 1752 r., b.p.

Późniejsze rachunki milczą na temat zakupu tkaniny podszewki, a ilość sukna „trzydziestkowego” – ordynaryjnego – zmniejsza się od 1763 r. z 8 do 7,5 łokcia.¹⁵¹ W specyfikacji tkanin na zakup wielkiego munduru z grudnia 1766 r. na płaszcze dla podoficerów przeznaczono już tylko 44 łokcie sukna czerwonego, nie wymieniano natomiast ilości kiru.¹⁵² Zapewne wraz z reformą płacy w 1767 r. do kompanii wprowadzono abcugi, czyli potrącenia (z niem. *Abzug*) na zakup płaszców dla sztyldwachów, czyli żołnierzy pełniących służbę wartowniczą pod bronią. Były one już niemal w całości podszywane kuczbojem¹⁵³ (7 łokci) i wyposażone w guziki.¹⁵⁴

Drugim z wyróżników munduru podoficerskiego były jedwabne portepie (chwosty) mocowane przy rękojeściach szabel. W źródłach pojawiają się w 1758 r. Ich cena wynosiła 3 zł.¹⁵⁵ Otrzymywali je wszyscy podoficerowie z wyjątkiem felczera. Ponadto w 1768 r. podoficerowie (z wyjątkiem felczera) otrzymali skórzane rękawiczki.¹⁵⁶

Niezwykle ważnym elementem ledewerku¹⁵⁷ pozostawały tarszule (taszule), czyli ozdobne, skórzane torby (dosłownie kaletki, kalitki) przypięte rzemieniami do pasa od szabli, wywodzące się z węgierskiego *Tarsoly*. Obecnie w języku polskim używa się zniemczonej i bardziej spopularyzowanej nazwy szabeltasu (z niem. *Säbeltasche*).¹⁵⁸ Jego kształt przypominał huzarskie szabeltasy noszone w tym czasie w innych armiach europejskich.¹⁵⁹ Prząd przybierał bogatą formę. Obszty był szafirowym suknem, na którym

¹⁵¹ Ibid., Podh IV/L, plik 47, Specyfikacja rekwizytów dla chorągwi węgierskiej JW. JM pana wojewody podolskiego hetmana polnego kor[onnego] pro 1ma Augusti 1760 a[nn]o do barwy należących, które z Les[z]na wyprowadzone będą, Podhorce, 12 IV 1760 r., b.p.; Podh II 131, Specyfikacja rekwizytów dla..., 21 IV 1762 r., 49; Podh IV/XLVII, plik 44, Regestr percepty y expensy..., 27 VII 1764 r., b.p.

¹⁵² Ibid., Podh IV/XLVII, plik 59, Regestr percepty y expensy..., 13 XII 1766 r., b.p.

¹⁵³ Rodzaj tkaniny wełnianej o splocie płóciennym.

¹⁵⁴ AN w Krakowie, AS, Ap, Podh IV/XLVII, plik 85, Expens na mundur wielki..., 22 XI 1768 r., b.p.

¹⁵⁵ Ibid., Podh IV/XL, plik 20, Specyfikacja potrzeb do munduru wielkiego..., 24 IV 1758 r., b.p.; Podh IV/XLVII, plik 44, Regestr percepty y expensy..., 27 VII 1764 r., b.p.; plik 59, Regestr percepty y expensy..., 13 XII 1766 r., b.p.; Podh IV/L, plik 48, Specyfikacja potrzeb należących do munduru wielkiego..., 12 IV 1760 r., b.p.

¹⁵⁶ Ibid., Podh IV/XLVII, plik 85, Expens na mundur wielki..., 22 XI 1768 r., b.p.

¹⁵⁷ Ledewerk, od niem. *das Leder* – wyprawiona skóra i *das Werk* – dzieło; czyli wyposażenie żołnierskie wykonane ze skóry.

¹⁵⁸ *Amtsblatt zur Lemberger Zeitung. Dziennik urzędowy do Gazety Lwowskiej*, nr 251, listopad 4, 1853, 1840.

¹⁵⁹ ÖStA/KA, BS I IV, 32, „Allgemeiner Aufriss...”, Dritten Theils, Erster Abschnitt, b.m., [ca. 1768–1773], 91–92 wraz z rycinami, rkps; Raspe, *Accurate*, tab. 47 i 48; Hohrath, *The Uniforms*, 1:104–105; 2:484, 530, 538–539, 555, 658–659; Constantin Kling, *Allgemeine Geschichte der Bekleidung und Ausrüstung des altpreussischen Heeres, Dritte theil: Die Kürrasier*

naszywano herb Korony – Białego Orła na czerwonym tle. W 1752 r. na 67 tarszul zużyto 18 łokci sukna szafirowego, dwa lata później na 70 tarszul zapotrzebowano już 24 łokcie tegoż sukna. Natomiast na herby w 1752 r. zamówiono 6 łokci sukna czerwonego i 4 białego.¹⁶⁰ W 1756 r. na 70 tarszul wzięto 14 łokci sukna szafirowego, 3 łokcie czerwonego i 4 białego.¹⁶¹ Taką ilość sukna białego zamówiono też w 1764 i 1766 r.¹⁶² Zmiany ilości zapotrzebowanych materiałów najprawdopodobniej wynikały ze zmniejszenia rozmiarów kaletki. Koszt jej wykonania przez rymarza, wraz z wyszyciem herbu przez rzemieślnika Matysa Namiotnika (Namiestnika/Namietnika), wynosił w 1752 r. 3 zł i ok. 4 zł w latach 1753–1766.¹⁶³

Niewiele wiemy na temat ładownic noszonych przez „Węgrów”. Chorągiew w chwili przenoszenia się do Podhorzec miała 59 starych ładownic, które miano oddać Namiotnikowi do „wyszywania herbów”. Brakujących osiem ładownic sporządził rymarz.¹⁶⁴ Kolejne trzy sporządził już białoskórnik brodzki w 1753 r.¹⁶⁵ Ładownice te wraz z pasami nośnymi regularnie naprawiano. W 1754, 1756 i 1758 r. na naprawę ładownic i pasów do szabel przeznaczono po 1 tynfie (38–39 gr) na żołnierza.¹⁶⁶ W 1760 r. zakupiono

und Dragoner-Regimenter seit anfangs des 18 Jahrhunderts bis 1808 (Weimar: Buch und Steindruckerei von Putze & Hölzer, 1906), 84–85.

¹⁶⁰ AN w Krakowie, AS, Ap, Podh IV/L, plik 42, Specyfikacja potrzeb należących do munduru wielkiego..., 20 IV 1756 r., b.p.; Podh IV/XLVII, plik 17, Rejestr percept y expens..., 11 IV 1754 r., b.p.; plik 23, Specyfikacja munderunku chorągwi..., 17 VII 1752 r., b.p.; plik 44, Regestr percept y expensy..., 27 VII 1764 r., b.p.

¹⁶¹ Ibid., Podh IV/L, plik 42, Specyfikacja potrzeb należących do munduru wielkiego..., 20 IV 1756 r., b.p.

¹⁶² Ibid., Podh IV/XLVII, plik 59, Regestr percept y expensy..., 13 XII 1766 r., b.p.; w 1760 i 1761 r. zamówiono 6 łokci sukna białego na herby do tarszul; Podh IV/XLVII, plik 25, Specyfikacja małego moderunku..., 13 VII 1761 r., b.p.; Podh IV/L, plik 48, Specyfikacja potrzeb należących do munduru wielkiego..., 12 IV 1760 r., b.p.

¹⁶³ Ibid., Podh IV/XLVII, plik 17, Rejestr percept y expens..., 11 IV 1754 r., b.p.; plik 22, Regestr sprawienia barw na gemeinów..., 16 III 1753 r., b.p.; plik 23, Specyfikacja munderunku chorągwi..., 17 VII 1752 r., b.p.; plik 59, Regestr percept y expensy..., 13 XII 1766 r., b.p.; plik 85, Expens na mundur wielki..., 22 XI 1768 r., b.p.; Podh IV/L, plik 42, Specyfikacja potrzeb należących do munduru wielkiego..., 20 IV 1756 r., b.p.; plik 48, Specyfikacja potrzeb należących do munduru wielkiego..., 12 IV 1760 r., b.p.; Podh IV/XL, plik 20, Specyfikacja potrzeb do munduru wielkiego..., 24 IV 1758 r., b.p.; w 1760 r. 3 zabrane przez dezertersów taszule i kaletki wyceniono na 4 zł i 18 gr (Podh IV/L, plik 46, Specyfikacja decessu w mundurze..., 30 XI 1760 r., b.p.), a w 1764 r. na 4 zł i 3 gr (Podh IV/XLVII, plik 44, Regestr percept y expensy..., 27 VII 1764 r., b.p.).

¹⁶⁴ Ibid., Podh IV/XLVII, plik 23, Specyfikacja munderunku chorągwi..., 17 VII 1752 r., b.p.

¹⁶⁵ Ibid., plik 22, Regestr sprawienia barw na gemeinów..., 16 III 1753 r., b.p.

¹⁶⁶ Ibid., Podh IV/L, plik 42, Specyfikacja potrzeb należących do munduru wielkiego..., 20 IV 1756 r., b.p.; Podh IV/XLVII, plik 17, Rejestr percept y expens..., 11 IV 1754 r., b.p.; Podh IV/XL, plik 20, Specyfikacja potrzeb do munduru wielkiego..., 24 IV 1758 r., b.p.

dla wszystkich żołnierzy nowy ledewerk, tj. „paski do szabel i ładownice z blachami mosiężnymi herbowymi”, którego cenę ustalono na 12 zł.¹⁶⁷ Zda się, iż do samego 1768 r. nie przeprowadzono kolejnej wymiany ledewerku na nowy, a jedynie okazjonalnie uzupełniano brakujące wyposażenie o utracone sztuki; w 1764 r. ładownica z paskami do szabli kosztowała 12 zł, a w 1766 r. 11 zł.¹⁶⁸ O blachach na ładownice dla podoficerów i gemeinów sporządzonych przez złotnika brodzkiego za 50 gr sztuka wspomina się także w 1768 r.¹⁶⁹

Opisane już wcześniej pasy włóczkowe nie nadawały się do noszenia broni bocznej. W związku z tym wyposażenie żołnierskie uzupełniały skórzane pasy z rapcami do noszenia szabel i tarszul. Po zmianie szefa w chorągwi brakowało do kompletu 8 pasków do szabel.¹⁷⁰ Paski te prawdopodobnie wykonane były ze skóry laszowanej, czyli wyprawianej przy zastosowaniu ałunu przez białoskórnika, zwanego inaczej leszownikiem.¹⁷¹ W 1753 r. wykonanie pasów do szabel wraz z tarszulami i ładownicami zlecono białoskórnikowi z Brodów¹⁷², a w dwóch rachunkach z 1754 i 1761 r. wspomina się o „pasach łosiowych” lub „łosich”. Kosztowały one odpowiednio 5 oraz 8 zł. Te ostatnie wykonano ze „[s]przączkami, wypustkami i szleftkami mosiężnymi”.¹⁷³ W 1760 r. zabrane przez dezertersów trzy paski do szabel wyceniono na 6 zł sztuka.¹⁷⁴ Trzy lata później sporządzono do kompletu 7 sztuk po 4 zł każda, a w 1766 r. za paski do „samych szabel na osób 4” dano 20 zł.¹⁷⁵

Podobnie jak w piechocie autoramentu cudzoziemskiego żołnierze powinni posiadać renkle (ręcle), czyli torby wykonane ze skórek „cielęcych z paskami rzemiennymi”, zwane w tym czasie, również z języka

¹⁶⁷ Ibid., Podh IV/L, plik 48, Specyfikacja potrzeb należących do munduru wielkiego..., 12 IV 1760 r., b.p.

¹⁶⁸ Ibid., Podh IV/XLVII, plik 44, Registr percepty y expensy..., 27 VII 1764 r., b.p.; plik 59, Registr percepty y expensy..., 13 XII 1766 r., b.p.; plik 85, Expens na mundur wielki..., 22 XI 1768 r., b.p.

¹⁶⁹ Ibid., plik 85, Expens na mundur wielki..., 22 XI 1768 r., b.p.

¹⁷⁰ Ibid., plik 23, Specyfikacja munderunku chorągwi..., 17 VII 1752 r., b.p.

¹⁷¹ Michał Arct, *Słownik staropolski* (Warszawa: Wyd. M. Arcta, ca 1920), 175; *Słownik języka polskiego*, red. Jan Karłowicz, Adam Kryński i Władysław Niedzwiedzki, t. 2, H–M (Warszawa: Kasa im. Mianowskiego, 1902), 721.

¹⁷² AN w Krakowie, AS, Ap, Podh IV/XLVII, plik 22, Registr sprawienia barw na gemeinów..., 16 III 1753 r., b.p.

¹⁷³ Ibid., plik 17, Rejestr percept y expens..., 11 IV 1754, b.p.; plik 25, Specyfikacja małego moderunku..., 13 VII 1761 r., b.p.; plik 38, Specyfikacja potrzeb należących małego moderunku..., 1 X 1763 r., b.p.

¹⁷⁴ Ibid., Podh IV/L, plik 46, Specyfikacja decessu w mundurze..., 30 XI 1760 r., b.p.

¹⁷⁵ Ibid., Podh IV/XLVII, plik 38, Specyfikacja potrzeb należących małego moderunku..., 1 X 1763 r., b.p.; plik 59, Registr percepty y expensy..., 13 XII 1766 r., b.p.

niemieckiego, tornistrami. Posiadamy niewiele informacji na ich temat. W okresie między 1753 a 1768 r. cena pojedynczego rencla z paskiem wynosiła 2 zł i 18 gr (2 tyńfy).¹⁷⁶ Wykonywano je sporadycznie i – jak wskazuje na to zachowana dokumentacja – nie wszyscy żołnierze je posiadali. W 1753 r. sporządzono 4 szt., w 1755 r. dezerterzy zabrali ze sobą 2 szt., a w 1761 r. już 6 szt.¹⁷⁷ W 1756 r. zrobiono 15 nowych tornistrów, w 1760 r. kolejnych 10, a trzy lata później 15.¹⁷⁸ Całkowita wymiana rencli na nowe nastąpiła w 1766 r., co jednak nie pomogło w utrzymaniu ich stanu, gdyż w 1768 r. zamówiono dalszych 12 szt. u rymarza z Oleska.¹⁷⁹

„Węgrzy” Buławy Polnej uzbrojeni byli podobnie jak piechota autoramentu cudzoziemskiego w karabiny skałkowe oraz broń białą. Według stanu z 1752 r. żołnierze użytkowali starą broń: 59 flint w żelaznym garniturze z drewnianymi stemplami oraz 5 karabinów w mosiężnej oprawie, również z drewnianymi stemplami, jedynie 22 z nich posiadało bagnety. Broń ta musiała być dość „skołatana” (zużyta), skoro w 1753 r. za jej naprawę zapłacono ślusarzowi 40 zł, a rok później już 80 zł.¹⁸⁰ Brakujące do kompletu 7 szt. zamierzano sprowadzić z Podhorzec.¹⁸¹ Wymianę flint na nowe przeprowadzono w 1754 r., a znajdująca się wówczas w Warszawie chorągiew otrzymała 71 nowych karabinów skałkowych „w mosiądz osadzonych”, z „żelaznymi ladsztokami” oraz „trzy graniastymi” bagnetami, grajcarami do wyciągania niewypałów z lufy oraz formę żelazną do odlewania kul. Karabiny te miały mieć mosiężny garnitur okuć, czyli takżą kontrblachę, bączki pod pobjczyk, mindunek, cel, okucie kolby, żelazny pobjczyk oraz bagnet z popularnym w tym czasie przekrojem w kształcie trójkąta równoramiennego. Broń palną otrzymali wachmistrz, podchorąży, 3 kaprali oraz 60 gemajnow. Pozostała broń miała stanowić rezerwę na wypadek uszkodzeń. Przy tej okazji sporządzono tak-

¹⁷⁶ Ibid., Podh IV/XL, plik 1, Specyfikacja drobnego moderunku..., 29 VII 1755 r., b.p.; plik 20, Specyfikacja potrzeb do mondurow wielkiego..., 24 IV 1758 r., b.p.; Podh IV/XLVII, plik 22, Regestr sprawienia barw na gemeinów..., 16 III 1753 r., b.p.; plik 38, Specyfikacja potrzeb należących małego moderunku..., 1 X 1763 r., b.p.; plik 59, Regestr percepty y expensy..., 13 XII 1766 r., b.p.; Podh IV/L, plik 42, Specyfikacja potrzeb należących do mondurow wielkiego..., 20 IV 1756 r., b.p.; plik 48, Specyfikacja potrzeb należących do mondurow wielkiego..., 12 IV 1760 r., b.p.

¹⁷⁷ Ibid., Podh IV/XL, plik 1, Specyfikacja drobnego moderunku..., 29 VII 1755 r., b.p.; Podh IV/XLVII, plik 25, Specyfikacja małego moderunku..., 13 VII 1761 r., b.p.

¹⁷⁸ Ibid., Podh IV/L, plik 42, Specyfikacja potrzeb należących do mondurow wielkiego..., 20 IV 1756 r., b.p.; plik 48, Specyfikacja potrzeb należących do mondurow wielkiego..., 12 IV 1760 r., b.p.; Podh IV/XLVII, plik 38, Specyfikacja potrzeb należących małego moderunku..., 1 X 1763 r., b.p.

¹⁷⁹ Ibid., Podh IV/XLVII, plik 85, Expens na mundur wielki..., 22 XI 1768 r., b.p.

¹⁸⁰ Ibid., plik 17, Rejestr percept y expens..., 11 IV 1754 r., b.p.; plik 22, Regestr sprawienia barw na gemeinów..., 16 III 1753 r., b.p.

¹⁸¹ Ibid., plik 23, Specyfikacja munderunku chorągwi..., 17 VII 1752 r., b.p.

że 65 flintpasów z pojedynczą sprzączką, za które zapłacono po 1 tynfie od sztuki.¹⁸² Starą broń odesłano do Chełma.¹⁸³

Nowe karabiny psuły się nieco rzadziej. W 1756 r. dokonano wymiany łoża w 3 flintach, które połamano podczas ćwiczeń. Koszt nowej osady wyniósł 10 zł.¹⁸⁴ Kolejne informacje o dokonywanych przy broni palnej naprawach pochodzą z 1764 r., gdy ślusarz zahorecki osadził 5 flint za sumę 60 zł, a przy pozostałych 57 karabinach dokonał reperacji za łączną kwotę 98 zł i 20 gr.¹⁸⁵ Kolejnych bliżej nieokreślonych napraw dokonał w 1768 r. ślusarz Jan z Podhorzec za kwotę 68 zł. Przy tej okazji osadził w nowych łożach 8 karabinów oraz sporządził 56 brakujących grajcarów. W tym samym czasie miecznik z Brodów sporządził 2 bagnety oraz kilka pochw do nich.¹⁸⁶ Te ostatnie chętnie zabierali ze sobą dezerterzy. W 1760 r. sporządzenie 2 nowych bagnetów zabranych przez dezerterów wyceniono na 18 zł, a w 1763 r. jeden kosztował jedynie 8 zł.¹⁸⁷

Flintpasy do broni palnej były „rzemienne, szerokie”, ze sprzączkami. Sporządzono ich w 1763 r. 30 szt., a w 1764 r. dalszych 45, odpowiednio po tynfie i złotym.¹⁸⁸

Chorągiew regularnie zaopatrywano w skałki, papier i proch na ładunki oraz ołów. Poniższa tabela przedstawia fluktuację cen w okresie 1753–1768. Poza wyjątkowym rokiem 1761, w którym zauważyć można wzrost cen wszystkich produktów w związku z fałszowaniem monety przez Fryderyka II i spadkiem jej wartości, widzimy dość stabilną cenę papieru. Duża różnica w cenach prochu wynikać może z jego jakości. Z kolei w okresie trwania wojny siedmioletniej obserwujemy stopniowy wzrost cen prochu. Niemal stała pozostała cena skałek, za które płacono po 3 gr. Łącznie od 1763 r. do wybuchu walk związanych z konfederacją barską zakupiono co najmniej 660 szt. takowych. W 1753 r. sporządzono po 20 ładunków na każdego z 60 żołnierzy, w sumie 1200 patronów. Pozyskano wówczas 2 kamienie¹⁸⁹

¹⁸² Ibid., plik 13, Specyfikacja rekwizytów..., 29 III 1754 r., b.p.; plik 17, Rejestr percept y expens..., 11 IV 1754 r., b.p.

¹⁸³ Ibid., plik 17, Rejestr percept y expens..., 11 IV 1754 r., b.p.

¹⁸⁴ Ibid., Podh IV/L, plik 42, Specyfikacja potrzeb należących do munduru wielkiego..., 20 IV 1756 r., b.p.

¹⁸⁵ Ibid., Podh IV/XLVII, plik 44, Regestr percept y expensy..., 27 VII 1764 r., b.p.

¹⁸⁶ Ibid., plik 85, Expens na mundur wielki..., 22 XI 1768 r., b.p.

¹⁸⁷ Ibid., Podh IV/L, plik 46, Specyfikacja decessu w mundurze..., 30 XI 1760 r., b.p.; Podh IV/XLVII, plik 38, Specyfikacja potrzeb należących małego moderunku..., 1 X 1763 r., b.p.

¹⁸⁸ Ibid., Podh IV/XLVII, plik 38, Specyfikacja potrzeb należących małego moderunku..., 1 X 1763 r., b.p.; plik 44, Regestr percept y expensy..., 27 VII 1764 r., b.p.

¹⁸⁹ Bez większej ilości danych nie jesteśmy w stanie ustalić, o jakiej masie mowa, gdyż w tamtym czasie występowały kamienie o różnych wagach, przykładowo kamień krakowski

prochu i 30 funtów ołowiu oraz 3 libry papieru (60 ryz).¹⁹⁰ Oznaczało to, iż zarówno waga kuli, jak i prochu wynosiła ok. 21,5 g, a z 1 libry papieru sporządzano 16 tulejek na ładunki. Ołów – 20 funtów – zakupiono jeszcze w 1764 r. razem z kamieniem „prochu przerskiego” i 10 librami papieru oraz w 1768 r. – 25 funtów.¹⁹¹ Poza tym jak pokazują zachowane rachunki regularnie zaopatrywano się w proch. Dla okresu od 1753 r. do 1769 r. posiadamy poświadczony zakup 15 funtów.

Tabela 6. Ceny i ilości materiałów zakupionych do produkcji amunicji w latach 1753–1768

Rok	1753	1754	1755	1756	1758	1760	1761	1763	1766	1768
Kamień prochu za funt	41 zł 18 gr	32 zł		30 zł	30 zł	36 zł	39 zł	35 zł	36 zł	40 zł
Ilość kamieni	2	1		2	2	2	1	1	2	2
Libra papieru	16 gr				13 gr	19,5 gr	19 gr	18 gr	15 gr	15 gr
Liczba libr	3				10	10	8	10	10	12
Skalki za szt.	3 gr		3 gr	3 gr	3 gr	3 gr	3,4 gr	3 gr	3 gr	
Ilość sztuk	60		60	60	120	120	60	120	60	
Ołowiu za funt	13 gr							15 gr		30 gr
Ilość	30							20		25

Źródło: oprac. własne autora na podstawie: AN w Krakowie, AS, Ap, Podh IV/XLVII, pliki: 17, 22, 25, 38, 59, 85; Podh IV/XL, pliki: 1, 20; Podh IV/L, pliki: 42, 48.

Broń boczną chorągwi stanowiły tradycyjne węgierskie szable. Do kompletu 67 szt. w 1752 r. brakowało 8 szabel, które zamierzano sporządzić w połowie marca 1753 r. Koszt jednej oceniono na 8–9 zł.¹⁹² Broń ta nie była pierwszej jakości, gdyż w 1754 r. przewidziano na jej reperację fundusz 350 zł, a ponadto 36 zł za wymianę 12 głowni.¹⁹³ Naprawy przeprowadzano w miarę możliwości. We wrześniu 1754 r. zapłacono w Chełmie za naprawę szabel 26 zł.¹⁹⁴ Wkrótce też dokonano wymiany całości. W 1756 r.

miał 26 funtów, warszawski 25, lwowski 36, gdański mały 24, a duży 36, zob. Wojciech Bystrzonowski, *Informacja matematyczna rozumnie ciekawego Polaka* (Lublin: Societatis JESU, 1743), b.p.

¹⁹⁰ AN w Krakowie, AS, Ap, Podh IV/XLVII, plik 22, Regestr sprawienia barw na gemeinów..., 16 III 1753 r., b.p.; funt w zależności od okresu i regionu wynosił między 405 a 500 gram.

¹⁹¹ Ibid., plik 38, Specyfikacja potrzeb należących małego moderunku..., 1 X 1763 r., b.p.

¹⁹² Ibid., plik 22, Regestr sprawienia barw na gemeinów..., 16 III 1753 r., b.p.; plik 23, Specyfikacja munderunku chorągwi..., 17 VII 1752 r., b.p.

¹⁹³ Ibid., plik 17, Rejestr percept y expens..., 11 IV 1754 r., b.p.

¹⁹⁴ Ibid., plik 1, Specyfikacja wiele jeszcze potrzeba..., 16 IX 1754 r., b.p.

w Staszowie zakontraktowano wykonanie 76 szabel w „okowie węgierskim” (6 dla podoficerów, 4 dla muzyków, 60 dla gemeinów i 6 zapasowych), na które rotmistrz Franciszek Bałła odebrał 2 kwietnia 1756 r. z kasy hetmańskiej 926 zł.¹⁹⁵ Kilka lat później (1761 r.) miecznik brodzki za 6 nowych szabel otrzymał 14 tyńfów, a za reperację dalszych 7–8 tyńfów.¹⁹⁶ Kolejne naprawy szabel przewidziano w 1764, 1766 r. oraz 1768 r.¹⁹⁷ Sporą część budżetu kompanii przeznaczano na zakup nowych, którymi uzupełniano straty spowodowane przez dezertersów. Przykładowo w 1760 r. trzech dezertersów zabrało ze sobą „pałasze z okowem węgierskim”, których koszt wyniósł 12 zł, w 1763 r. trzeba było zdobyć dalszych 7 szt. po 14 zł każda, a w 1764 r. kolejnych 6 po 16 zł.¹⁹⁸

Podobnie wyglądała sytuacja co do instrumentów muzycznych znajdujących się na wyposażeniu chorągwi. W 1752 r. do kompletu brakowało 1 piszczałki dla fajfra, w miejsce której planowano zakupić 6 nowych z futerałami, natomiast bębnow miano używać starych po ich uprzednim przemalowaniu.¹⁹⁹ Na początku 1753 r. przemalowano obręcz zabrane ze skarbu hetmańskiego do jednego z bębnow mosiężnych, który uległ uszkodzeniu.²⁰⁰ We wrześniu tegoż roku sporządzono futerał mosiężny na piszczałki dla jednego z fajfrów za 8 zł. Nie wiemy, kiedy i w jaki sposób doszło do zakupu brakującego sprzętu muzycznego. Najprawdopodobniej braki te uzupełniono w 1754 r., gdyż w późniejszych rachunkach odnajdujemy jedynie wzmianki dotyczące kosztów wymiany sznurów do bębnow, buntów do ich ściągania, zakupu pałeczek dla doboszów oraz skórek do naciągania na obręczach. Rachunki te powtarzają się z dużą regularnością.²⁰¹ Jeden z bębnow malowany i naprawiany był w 1763 r.²⁰² Dopiero w 1768 r. wymieniono obie piszczałki oraz jeden z bębnow, a drugi poddano renowacji. Piszczałki

¹⁹⁵ Ibid., Podh IV/XL, plik 12, Specyfikacja szabel..., 1 II – 2 IV 1756 r., b.p.

¹⁹⁶ Ibid., Podh IV/XLVII, plik 25, Specyfikacja małego moderunku..., 13 VII 1761 r., b.p.

¹⁹⁷ Ibid., plik 44, Registr percepty y expensy..., 27 VII 1764 r., b.p.; plik 59, Registr percepty y expensy..., 13 XII 1766 r., b.p.; plik 85, Expens na mundur wielki..., 22 XI 1768 r., b.p.

¹⁹⁸ Ibid., Podh IV/L, plik 46, Specyfikacja decessu w mondurze..., 30 XI 1760 r., b.p.; Podh IV/XLVII, plik 38, Specyfikacja potrzeb należących małego moderunku..., 1 X 1763 r., b.p.; plik 44, Registr percepty y expensy..., 27 VII 1764 r., b.p.

¹⁹⁹ Ibid., Podh IV/XLVII, plik 23, Specyfikacja munderunku chorągwi..., 17 VII 1752 r., b.p.

²⁰⁰ Ibid., plik 22, Registr sprawienia barw na gemeinów..., 16 III 1753 r., b.p.

²⁰¹ Ibid., Podh IV/XL, plik 1, Specyfikacja drobnego moderunku..., 29 VII 1755 r., b.p.; plik 20, Specyfikacja potrzeb do monduru wielkiego..., 24 IV 1758 r., b.p.; Podh IV/XLVII, plik 17, Rejestr percept y expens..., 11 IV 1754 r., b.p.; plik 44, Registr percepty y expensy..., 27 VII 1764 r., b.p.; plik 59, Registr percepty y expensy..., 13 XII 1766 r., b.p.; Podh IV/L, plik 48, Specyfikacja potrzeb należących do monduru wielkiego..., 12 IV 1760 r., b.p.

²⁰² Ibid., Podh IV/XLVII, plik 38, Specyfikacja potrzeb należących małego moderunku..., 1 X 1763 r., b.p.

zakupiono w Warszawie, a bębny naprawiał złotnik w Brodach. Koszt sprawienia instrumentów wyniósł 132 zł i 3 gr.²⁰³

Futerały na piszczałki wykonane były z mosiądzu i, jak wskazuje na to opis źródłowy, na obu winien znajdować się herb Krzywda.²⁰⁴ Z kolei na bębnie mosiężnym wykonany miał „być w armaturze herb jaśnie wielmożnego pana wojewody, hetmana polnego koronnego” Wacława Rzewuskiego.²⁰⁵

Mundur Chorągwi Piechoty Węgierskiej Buławy Polnej Koronnej był wizualnie zdecydowanie bogatszy od „zachodnich” mundurów piechoty koronnej. Na stan ten składały się elementy zaczerpnięte z węgierskiej tradycji, m.in. żupany nawiązujące do dolmanów, cynowe guzy obszywane dzieśiátkami łokci sznurka wełnianego i centkami czy choćby pasy włóczkowe z węzłami, tak charakterystycznymi dla formacji huzarskich. Inne bardzo funkcjonalne rozwiązania, tj. długie do kostek spodnie czy wiązane buty z wysokimi cholewami stały się później wzorem dla piechoty polskiej czasów stanisławowskich. Jednocześnie dzięki tym elementom mundur chorągwi zachował swój węgierski charakter, a żołnierzy upodabniał do pieszych huzarów. Sytuację taką obserwujemy także w armii austriackiej z tego okresu, gdzie regimenty węgierskie zachowują m.in. długie spodnie, sznurowane buty, dołmany w miejsce kamizelek, a także szable typu węgierskiego.²⁰⁶

Koszty wykonania poszczególnych elementów umundurowania uzależnione były od dostępności materiałów oraz wahań siły nabywczej pieniądza (zwłaszcza w 1761 r.). W związku z tym obliczenie wartości umundurowania dla żołnierza chorągwi węgierskiej nastrocza pewnych trudności. W przypadku piechoty koronnej było podobnie, jednak w tym przypadku dysponujemy założeniami regulaminowymi pozwalającymi oszacować dokładnie wydatki mundurowe. Na podstawie sporządzonego dla celów roboczych zestawienia można zauważyć jednak, że mundur szeregowego piechoty węgierskiej mieścił się w tych samych widełkach cenowych co mundur szeregowego regimentu pieszo koronnego.²⁰⁷ Wynikało to m.in. z rezygnacji z niektórych elementów umundurowania, np. kamaszy, guzików i podwiązek do nich, lub zastąpienia kosztowniejszych elementów, jak np. kapelusze trójrożne z kordonem i kokardami, tańszymi kapuzami sukiennymi.

²⁰³ Ibid., plik 85, Expens na mundur wielki..., 22 XI 1768 r., b.p.

²⁰⁴ Ibid., plik 17, Rejestr percept y expens..., 11 IV 1754 r., b.p.

²⁰⁵ Ibid., plik 13, Specyfikacja rekwizytów..., 29 III 1754 r., b.p.

²⁰⁶ ŌStA/KA, BS L IV, 32, „Allgemeiner Aufriss...”, Zwölfter Theil, b.m., [ca. 1769–1773], rkps.

²⁰⁷ AN w Krakowie, AS, Ap, Podh II 263, Obiaśnienie..., [1760 r.], § 7, b.p.

Aneks nr 1

Oficerowie		
Rotmistrzowie	Franciszek Bałła	luty 1752 r. ^a – 7 września 1768 r.†
	Jan Sidorowski	październik? 1768 r. – 1774 r.?
Porucznicy	Michał Erdelli	(co najmniej od listopada 1750 r.) – 13 lutego 1758 r. (apszejt ^b)
	Tomasz Watlewski ^c	13 lutego 1756 r. – 1 września 1765 r. ^d (apszejt)
	Jan Sidorowski	3 września 1765 r. – listopad? 1768 r.
Chorążowie	Franciszek Bałła	(co najmniej od września 1750) – luty 1752 r.
	Aleksander von Meclern	marzec 1752 r.? – przed lutym 1756 r. ^{e†}
	Tomasz Watlewski	28 lutego 1756 r. – 13 lutego 1758 r.
	Adam Horvat	14 lutego 1758 r. – ok. 20 czerwca 1765 r.†
	Wojciech Szredziński	20 czerwca 1765 r. – ?
Podoficerowie ^f		
Wachmistrzowie	Adam Horvat	przed wrześniem 1752 r. – 13 lutego 1758 r.
	Wojciech Wałęcki	marzec 1758 r. – wrzesień 1768 r.
	Franciszek Szymański	październik 1768 r. – co najmniej do marca 1769 r.
Podchorążowie	Wojciech Wałęcki	przed wrześniem 1752 r. – luty 1758 r.
	Jakub Rezkowski	marzec 1758 r. – wrzesień 1758 r.
	Wojciech Szredziński	październik 1758 r. – 20 czerwca 1765 r.
	Władysław Tarnawski	luty 1766 r. – co najmniej do marca 1769 r.
Kaprale	Grzegorz Chomicki	przed wrześniem 1752 r. – co najmniej do marca 1769 r.
	Marcin Kopczyński	przed wrześniem 1752 r. – sierpień 1767 r.
	Michał Zabiło	październik 1767 r. – co najmniej do marca 1769 r.
	Jan Czajkowski	przed wrześniem 1752 r. – listopad 1756 r.
	Jakub Rezkowski	grudzień 1756 r. – luty 1758 r.
	Jan Wesołowski	marzec 1758 r. – wrzesień 1762 r.
	Jan Stefankiewicz	październik 1762 r. – sierpień 1768 r.
	Maciej Krolaszyński ^g	wrzesień 1768 r. – co najmniej do marca 1769 r.
Felczerzy	Jędrzej Morakowski	przed wrześniem 1752 r. – kwiecień 1762 r.
	Wolf Jankielowicz	październik 1762 r. – co najmniej do marca 1769 r.

^a Awansował na rotmistrza z chorążego w miejsce pułkownika L. Małachowskiego; AN w Krakowie, AS, Ap, Podh II 74, Rolla piechoty węgierskiej jo. kasztelana krakowskiego, hetmana wielkiego koronnego, b.m., [maj 1751 r.], b.p.

^b Apszejt, abszejt – dymisja, zwolnienie (z niem. *Abschied* – pożegnanie); w XVIII w., dokument poświadczający zwolnienie ze służby wojskowej.

^c Do gaży oficerskiej przysługiwał Watlewskiemu specjalny dodatek 400 zł rocznie za grę „co dzień po obiedzie na lutni przez pół godziny”; AN w Krakowie, AS, Ap, Podh IV/XL, plik 10, [Oświadczenie Tomasza Watlewskiego], Podhorce, 28 II 1756 r., b.p.

^d Po otrzymanym apszejcie dostał 1 II 1766 r. patent na generał adiutanta; *ibid.*, Podh II 111, Patent na generał adiutaństwo Tomaszowi Watlewskiemu, Podhorce, 1 II 1766 r., 303.

^e *Ibid.*, Podh II 111, Patent na chorążstwo Tomaszowi Watlewskiemu, Podhorce, 28 II 1756 r., 118.

^f Na podstawie *ibid.*, Podh III, pudło IV/1, pliki 1–215f, Rolle lenungowe, wrzesień 1752 r. – marzec 1769 r., b.p.

^g Wcześniej służył w Leibkompanii Regimentu Pieszego Buławy Polnej Koronnej (od 14 X 1757 r. do co najmniej sierpnia 1767 r., w tym jako kapral od 21 VI 1764 r.), od września 1767 r. w chorągwi piechoty węgierskiej.

Aneks nr 2

Lista muzyków Chorągwi Piechoty Węgierskiej Buławy Polnej Koronnej w okresie wrzesień 1752 – marzec 1769 r.

Fajfrzy

1. Buczek Piotr: fajfer (listopad 1754 r. – wrzesień 1760 r.), gemeine (październik 1760 r. co najmniej do marca 1769 r.).
2. Dzwoniecki Ignacy, gemeine (luty–wrzesień 1760 r.), fajfer (październik 1760 – marzec 1769, co najmniej od 1775 r.) jako gemeine, w okresie listopad 1782 r. – luty 1783 r. kapral, apszejtowany przed wrześniem 1783 r., w kwietniu 1762 r. również jako dobosz.
3. Kopczyński Marcin, kapral (od września 1752 r. do sierpnia 1767 r.), fajfer (marzec 1768 r.).
4. Lewandowski Mikołaj, gemeine (luty–wrzesień 1760 r.), fajfer (październik 1760 r. – czerwiec 1764 r.).
5. Wasilewski Marcin, fajfer (lipiec 1764 r. – luty 1768 r., kwiecień 1768 r. co najmniej do marca 1769 r.).
6. Wierzbicki Sebastian, ur. 1735, w chorągwi od 1743 r., fajfer (przed wrześniem 1752 r. – wrzesień 1760 r.), gemeine (październik 1760 r. – 17 luty 1775 r.), katolik, pochodził z Podola.

Dobosze

1. Balicki Maciej, gemeine (czerwiec 1763 r.), dobosz (lipiec 1763 r. co najmniej do marca 1769 r.), gemeine w 1775 r., miał żonę i dzieci.
2. Bisiur Wojciech, dobosz (październik 1759 r. – maj 1760 r., lipiec 1760 r. – czerwiec 1763 r.), gemeine (lipiec 1763 r. – co najmniej do lutego 1775 r.).

3. Dzwoniecki Ignacy, kwiecień 1762 r. jednocześnie jako dobosz i fajfer, zob. fajfrzy.
4. Jankowski Franciszek, dobosz (grudzień 1758 r.).
5. Kopczyński Jan, dobosz (od września 1752 r. – 7 lipca 1759 r.), gemeine (8 lipiec 1759 r. – maja 1760 r.), dobosz, czerwiec 1760 r., gemeine (lipiec 1760 r. – grudzień 1764 r.).
6. Lendgoszewski Jan, dobosz (styczeń 1757 r. – listopad 1758 r.).
7. Majewski Józef, gemeine (listopad 1754 r. – październik 1758 r.), następnie zawerbowany jako dobosz (październik 1761 r. – marzec 1762 r.; maj 1762 r. – marzec 1765 r.).
8. Meron Jan, gemeine (lipiec–wrzesień 1760 r.), dobosz (październik 1760 r. – grudzień 1760 r.; kwiecień–sierpień 1765 r.).
9. Mielaszyński Mikołaj, dobosz (wrzesień 1765 r. – co najmniej do marca 1769 r.).
10. Mosakiel Stanisław, dobosz (kwiecień 1759 r. – wrzesień 1760 r.), gemeine (październik – grudzień 1760 r.), dobosz (styczeń–kwiecień 1761 r.).
11. Niedzielski Józef, dobosz (lipiec–wrzesień 1759 r.).
12. Wierzbicki Antoni, dobosz (od września 1752 r. – grudzień 1756 r.), gemeine (styczeń 1757 r. – sierpień 1768 r.), w okresie luty–marzec 1759 r. oraz lipiec–sierpień 1761 r. jako dobosz.

Bibliografia

Archiwalia

Archiwum Narodowe w Krakowie

Archiwum Sanguszków, Archiwum Podhoreckie

Osterreichischen Staatsarchiv-Kriegsarchiv w Wiedniu

Bildersammlung und audiovisuelle Sammlungen

Rękopisy i źródła drukowane

Bystrzonowski, Wojciech. *Informacya matematyczna rozumnie ciekawego Polaka*. Lublin: Societatis JESU, 1743.

Raspe, Garbiel Nicolaus. *Accurate Vorstellung der Königlich Pohnlischen Armee nach der auf dem in Jahre 1775 gehaltenen Reichstage festgesetzten Stärke und Uniform*. Nürnberg: Raspe, Gabriel Nikolaus, 1781.

Opracowania

Arct, Michał. *Słownik staropolski*. Warszawa: Wydawnictwo M. Arcta, ca 1920.

Bleckwenn, Hans. *Die Ökonomie-Reglements des Altpreussische Heeres*. Osnabrück: Biblio Verlag, 1973.

Ciesielski, Tomasz. *Armia koronna w czasach Augusta III*. Warszawa: Wydawnictwo DiG, 2009.

- Gembarzewski, Bronisław. *Rodowody pułków i oddziałów równorzędnych od r. 1717 do r. 1831*. Warszawa: Towarzystwo Wiedzy Wojskowej, 1925.
- Gembarzewski, Bronisław. *Żołnierz polski. Ubiór, uzbrojenie i oporządzenie od wieku XI do roku 1960.*, T. 2. *Od 1697 do 1794*. Warszawa: Wyd. Ministerstwa Obrony Narodowej, 1962.
- Górski, Konstanty. *Historia piechoty polskiej*. Kraków: Księgarnia Spółki Wydawniczej Polskiej, 1893.
- Heigelin, Johann Friedrich. *Allgemeines Fremdwörter-Handbuch für Teutsche*. Tübingen: Verlag von E. F. Osiander, 1838.
- Hohrath, Daniel. *The Uniforms of the Prussian Army under Frederick the Great from 1740 to 1786*. Vienna: Verlag Militaria, 2011.
- Karłowicz, Jan, Adam Kryński i Władysław Niedźwiedzki, Władysław. Red. *Słownik języka polskiego*. T. 2. H–M. Warszawa: Kasa im. Mianowskiego, 1902.
- Karpiński, Tomasz. „Rola Leszna w zaopatrzeniu piechoty koronnej w umundurowanie i ekwipunek za czasów Augusta III – wybór źródeł.” *Rocznik Leszczyński* 19 (2019): 225–269.
- Kling, Constantin. *Allgemeine Geschichte der Bekleidung und Ausrüstung des altpreussischen Heeres, Dritte theil: Die Kürrasier und Dragoner-Regimenter seit anfangs des 18 Jahrhunderts bis 1808*. Weimar: Buch und Steindruckerei von Putze & Hölzer, 1906.
- Machynia, Mariusz i Srzednicki Czesław. *Oficerowie wojska Koronnego 1777–1794: spisy*. Cz. 1. *Sztaby i kawaleria*. Kraków: Księgarnia Akademicka, 2002.
- Ostrowski, Jan K., Oksana Kozyr, Jerzy T. Petrus, Tatiana Sabodasz i Angela Sołtys. *Podhorce: dzieje wnętrz pałacowych i galerii obrazów*. Kraków: Zamek Królewski na Wawelu, 2001.
- Schedel, Johann Christian. *Neues und vollständiges, allgemeines Waaren-Lexikon*. Band 2. Offenbach am Mayn: Carl Ludwig Brede, 1814.

Prasa

Amtsblatt zur Lemberger Zeitung. Dziennik urzędowy do Gazety Lwowskiej, nr 251, listopad 4, 1853.

Prace niepublikowane

Hottó, Eva. „Dekonstrukció és rekonstrukció XVII–XVIII. Századi magyar férfi öltözetek jellemző szabásformáinak rekonstrukció elemzése.” Maszynopis pracy doktorskiej. Nyugat-Magyarországi Egyetem, Sopron, 2014, mps.

Internet

Szabó, Csabáné. „Egy 18. századi férfi öltözet restaurálása.” www.egrivar.hu. Dostęp kwiecień 6, 2021. <http://www.egrivar.hu/dobo-istvan-varmuzeum/szakmai-munka/blog/421-18-szazadi-ferfi-oltozet-restauralasa?fbclid=IwAR0t4ojZ2SNAaSBPeH-it5iNvVbidgNQ3hFcOWee2kA8volqmyycQSjedzU>.

Obrazy

Portret Franciszka Bałły, Muzeum Narodowe w Warszawie, sygn. MP 2445 MNW; 5622 Tc 75.

STRESZCZENIE

Tomasz Karpiński, Umundurowanie Chorągwi Piechoty Węgierskiej Buławy Polnej Koronnej w latach 1752–1768

Po śmierci dotychczasowego hetmana wielkiego Józefa Potockiego jego chorągiew piechoty węgierskiej została zdegradowana do rangi chorągwi buławy polnej. W czerwcu 1752 r. oddział udał się do Podhorzec, gdzie miał pełnić rolę oddziału przybocznego przy hetmanie polnym koronnym Wacławie Rzewuskim. Oddział prócz pełnienia służby garnizonowej stanowił asystę hetmańską w rozlicznych podróżach. Chorągiew Piechoty Węgierskiej Buławy Polnej Koronnej w latach 1752–1768 liczyła 6 podoficerów, 2 fajfrów, 2 doboszy i 60 szeregowych. Mundur żołnierzy przyjął barwy noszone przez inne oddziały buławy polnej tj. czerwono-szafirowe. Piechota węgierska zachowała swój tradycyjny madziarski charakter stroju, jednak sposób jego zakupu i wydawanie nawiązywał do rozwiązań stosowanych w piechocie autoramentu cudzoziemskiego. Autor w niniejszym opracowaniu przedstawił ustalenia dotyczące umundurowania obowiązującego w chorągwi, sposobów jego pozyskiwania i utrzymania, w tym napraw w czasie służby. Przedstawił również elementy wyposażenia żołnierzy oraz ich uzbrojenia.

Słowa kluczowe: armia koronna, „Węgrzy”, piechota węgierska, umundurowanie, piechota, mundur

SUMMARY

Tomasz Karpiński, The Uniform of the Hungarian Crown Field Mace Infantry Banner between 1752–1768

After the death of the former Grand Hetman Józef Potocki, his Hungarian infantry banner was downgraded to the rank of a field mace banner. In June 1752, the detachment went to Podhorzec, where it was to act as a bodyguard for the Field Crown Hetman Wacław Rzewuski. The unit, apart from performing garrison duties, accompanied the Hetman on numerous journeys. Between 1752–1768 the unit consisted of 6 non-commissioned officers, 2 pipers, 2 drummers and 60 privates. The uniform worn by the soldiers adopted the colors worn by other units of field mace, i.e. red-sapphire, and it retained its traditional Hungarian character, however the way it was purchased and issued was related to solutions adopted by foreign infantry units. In this study, the author presents the arrangements for the uniforms used by the infantry unit, the methods used to obtain it, and how it was maintained and repaired during service. Certain elements of soldierly equipment and the weapons they used are also discussed.

Keywords: crown army, „Hungarians”, Hungarian infantry, military uniforms, infantry, uniform

АННОТАЦИЯ

Томаш Карпиньски, Военная форма Хоругви венгерской пехоты Полевой Коронной Булавы в 1752–1768 гг.

После смерти великого гетмана Юзефа Потоцкого его хоругвь венгерской пехоты была понижена до ранга хоругви полевой булавы. В июне 1752 г. отряд отправился в Подгорцев, где он должен был действовать в качестве охранного отряда у коронного полевого гетмана Вацлава Ржевуского. Отряд, помимо несения гарнизонной службы, выполнял ассистентскую функцию для гетмана в многочисленных поездках. В 1752–1768 гг. Хоругвь венгерской пехоты Полевой Коронной Булавы состояла из 6 унтер-офицеров, 2 дудочников, 2 барабанщиков и 60 рядовых. Военная форма солдат поменяла свои цвета на те, которые носили другие отряды полевой булавы, то есть красно-сапфировые. Венгерская пехота сохранила свой традиционный венгерский характер экипировки, но способ ее приобретения и выдачи был связан с решениями, используемыми в иностранной пехоте. В данном исследовании автор представил данные, касающиеся военной формы в хоругви, способы ее приобретения и сохранения, включая ремонт, во время службы. Он также представил элементы экипировки солдат и их вооружение.

Ключевые слова: коронная армия, „Венгры”, венгерская пехота, обмундирование, пехота, военная форма